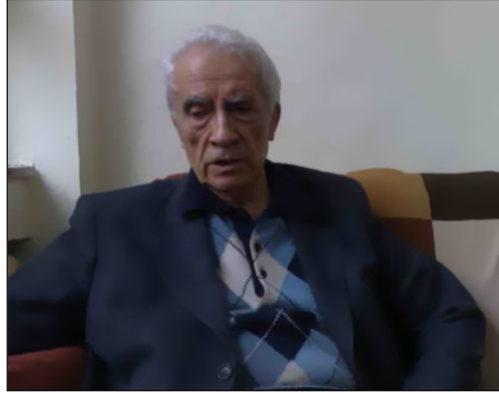


## PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRÎ BOLAY İLE SÖYLEŞİ \*

*Sayın hocam, dergimizle mülâkâtı kabul ettiğiniz için teşekkür ederiz. Aileniz, sülâleniz, kökeniniz ve şahsınız hakkında kısa bilgi verebilir misiniz?*

Konya'da Taşkent ilçesine bağlı Bolay beldesi var, soyadımız oradan geliyor. Taşkent ilçenin yeni adı, eski adı Pirlerkondu'dan bozma, "Pirlavkondu" idi. Evliyası çok imiş, onun için Pirlerkondu denmiş. Bolay beldesi, bir dağın başında kartal yuvası gibi bir köydü. Dokuzuncu dedemiz Hacı Yusuf Efendi, 1560'lı yıllarda aile ve akrabalarıyla Anamur'dan kalkmış, o köye gelmiş. Hatta o köyü, onların kurduğu rivâyeti de var. Bu dedemiz, söylendiğine göre Kanunî'nin on sene kadar musahipliğini yapmış. Kendisini Kanunî Konya uleması arasından seçmiş. Hatta onun babası Hacı Yakup Efendi Fatih'in, dedesi Hacı Musa Efendi de II. Murad'ın yakın dostu imiş. Biz 11. dedemize kadar ismen biliyoruz. Aslımız 13. asır ortalarında Türkistan'dan, Taşkent havalisinden Cengiz sürülerinden kaçarak gelmişler. Devlet onları Anamur'a yerleştirmiş. Anamur'da üç köyün dedelerimiz tarafından kurulduğu söylenir. Her nesilde bir âlim yetişmiş. En son Hacı İsa Efendi hoca din âlimidir. Kendisi 1954' de vefat etti.



\* Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Dr. Vahit Göktaş, Dr. Sevim Yılmaz

*Babanız kim, özellikleri neler, size neler öğretti? Bu konuda bilgi verebilir misiniz? "Bolay" ne demek? Bu kelime nereden geliyor? Neden bu soyadı aldınız?*

Babam Mustafa Bolay. Annem Hüzeyme Hanım. Babam Bolay'da doğmuş. Sekiz yaşında yani 1900 senesinde Bolay'dan Ermenek'in Dindebol köyüne göçmüşler. Dedem Süleyman Efendi, hafız ve müttaki bir kimse imiş. Doksan sene yaşamış. Ben 1937 senesinde Dindebol (yeni adı Katranlı) köyünde doğmuşum. Babamın öğretmenlik yaptığı Davdas (Yeni adı Üzümlü) köyünde ilkokula başladım. Üçüncü sınıfı bitirince babamın tayini 1946'da Bolay köyüne çıktı. Orada 1948'de ilkokulu bitirdim. Fakat babam beni Konya'ya gönderemediği için ortaokula ancak 1950'de başlayabildim. 1951'de annem vefat ettiği için tamamen Konya'ya taşındık. Ortaokul ve Liseyi Konya'da okudum. 1956'da Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesine girdim. 1961'de fakülteyi bitirdim. Aynı sene Sivas-Yıldızeli'ne bağlı eski bir köy enstitüsü olan Pamukpınar Öğretmen Okulu'na tayin oldum. Orada iki sene çalıştım. Mezhep farklılığından dolayı çıkan rahatsızlıklar sebebiyle Bakan hazretleri beni bakanlık emrine aldı. Üç ay sonra bu emri kaldırıp Perşembe Öğretmen Okulu'na tayin etti. Üç buçuk sene de orada çalıştım. Sağ- sol çatışmasından dolayı okulun öğretmenler ve idarî kadrosu dağıtıldı. Benim nasibime de Ankara İmam-Hatip okulu çıktı. Oradan 1967 senesi ekiminde 15 kişilik bir grupla Bağdat'a gittim. Dönüşte askere gittim. Askerde iken Felsefe Tarihi asistanlığını kazandım. Hamdi Rağıp Atademir Bey merhumun yanında "Aristo Metafiziği ile Gazâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması" isimli doktora tezimi hazırladım. 1975 senesi şubatında doktor, 1980'de doçent, 1987'de ise prof. oldum. 2004 yılında yaş haddinden emekli oldum. Ankara, Atatürk, Selçuk, Hacettepe, Gazi Üniversitelerinde çalıştım. Ayrıca polis akademisinde altı sene sosyolojiye giriş dersi verdim.

**Babam'a gelince:** O, Konya'da hıfzını tamamlamış. Sonra İstanbul'a medreseyi parlak bir şekilde bitiren ağabeyi İsa Efendi'nin yanına gönderilmiş. Babam İstanbul'da meşhur Fatih Camii imamlığında da bulunmuş olan Arap Hafız'dan Kur'ân, tecvid ve biraz da aşere dersleri almış. Bir çok Kur'ân okuyanın okuyuşunu beğenmezdi. Halbuki Konya'da kurradan sayılacak kimseler vardı. Haftada bir hatim inerdi, ramazanda ise üç günde bir hatmederdi.

Meşrutiyet yıllarında açılan Darü'l-Hilâfet'ül-Âliye'de okuduğu için mânâya vakıftı. Fakat onun tahsili yarıda kalmış. 1914'de I. Cihan harbi patlayınca bunları hemen askere almışlar, üç aylık bir eğitimin ardından yedek asteğmen ve takım komutanı olarak Pasinler ovasında Ruslara karşı cepheye sürmüşler. Bir sene kadar çarpıştıktan sonra Ruslara esir düşmüş. Dedeme

künyesi gelmiş. Zaten amcam gönüllü gittiği Çanakkale’de şehit düşmüştü. Dedem çok rahatsız olmuş. İki de bir Ermenek’e gider askerlik şubesi başkandanın haber sorarmış. O da dedemi teselli eder geri gönderirmiş.

Benim bir halam vardı. Babamın büyüğü. O, derviş idi. Babam ona iri taneli binlik bir tesbih yaptırmış, onu çeker, Kur’ân okur, Muhammediye, Ahmediye ve Envâr’ül-Âşıkîn’i yüksek sesle devamlı okur, sonra cezbeye gelir, o esnada irticalî güzel ilahîler söyler, sonra gözlerinden yaş boşanır, dermansız kalır ve yığılır kalırdı. Onun okuduğu kitaplardan bazı beyitler hâlâ kulağımdadır.

“Bize gel oldu yüce Mevlâ’dan/ evlatların size olsun elveda.” gibi.

İşte bu halam bir gün dedemin devamlı üzüldüğünü görünce dayanamamış ve hemen ağzından şu beyit dökülvermiş:

*Unuttun mu sen Allah’ı  
Oğlun sağdır, billahî*

Babam iki buçuk ay kadar Batum’da ve Tiflis’te tedavi gördükten sonra diğer esirlerle beraber Moskova civarındaki bir üsera kampına götürülmüş. Orada dokuz ay kadar kalmış. Bu esnada altı ay kadar kampta merhum Saîd



Nürsî ile beraber olmuş. O babamı kampta imam tayin etmiş, namazları babam kıldırılmış. Daha sonra Sibiryâ’daki bir esir kampına götürülmüş. Orada ise on üç ay kalmış. Sonra lutf-i ilâhî ile kurtulmuş. Trenle iki buçuk ayda İstanbul’a ancak inebilmiş. Künyesi geldiği için dönüşüne inanamamışlar. Sonra tecrübeli muharip sıfatıyla yedek teğmen ve bölük komutanı olarak İstiklâl harbine çağrılmış.

İstiklâl harbinde Polatlı’dan Uşak’a kadar bütün cephelerde savaşmış. 1923 senesinde terhis edilmiş. Bir öğretmenlik elde edebilmiş, 40 seneden fazla öğretmenlik yaptı. Bizi, yedi kardeşi, ilkokulu okuttu. Beni altı yaşında hatmettirdi. Tecvit okuttu. Lisede iken “Emsile”, “Bina”yı ezberletti. Hasılı ondan ve halamdan çok feyiz aldım ve neşve kazandım.

Babam 1923 senesinde terhis olunca bir fırsat bulup Esad Erbilî hazretlerine intisab etmiş. Sonra o zat vefat edince 1946’da onun halifesine intisab etmiş. Bunları bana ben otuz yaşımı geçtikten sonra anlattı.

Beni zaman zaman tanınmış hocalar ve ehl-i hâl insanların ziyaretine götürdü. Ortaokul son sınıfta iken meşhur Lâdikli Ahmed Ağa'ya götürdü. Elini öptüm, bana iltifatta bulundu ve hayır duâlar etti. Tabii bu arada sohbet esnasında bir takım şeyler anlattı. Onun anlattığına göre, kendisini 1940' da bir jandarma kumandanı binbaşı ziyaret etmiş, daha doğrusu tevkif etmek için gelmiş. Ahmed Ağa'nın halinden biraz tesir almış olacak ki Ahmed Ağa'ya "Ben babamın mezarının yerini bilmiyorum, aradım, bulamadım, sen mezarın yerini söylersen sana bir şey yapmayacağım" demiş. Ahmed Ağa'da babasının mezarının nerde olduğunu söylemiş, toprağı kazarsan taşını da görürsün, demiş. O da gidip mezarı bulmuş, babasının mezarı olduğuna kani olmuş, tabii ona bağlanmış. Bunu bize merhum Ahmed Ağa bizzat kendisi anlattı. Şunu da kendisi anlattı:

Birinci Cihan harbinde cephede savaşırken, Ahmed Ağa yaralanmış. Arkadaşları, onu taşıyamayacaklarını anlayınca bırakıp ilerlemişler. Bir müddet yürüyüp dağları tepeleri aştıktan sonra bakmışlar ki Ahmed Ağa önlerinde duruyor. Şaşırılmışlar. "Seni kim getirdi, nasıl geldin?" diye sormuşlar. O da: "Birisi elimden tutup buraya bıraktı." demiş. Onu manevî hayatı ve o dünyadaki yükselişi böylece başlamış. Şunu da babam anlatmıştı: 1946' da bir Bulgar kralı, sarayının merdivenlerinden düşüp ölmüştü. Bu hadise bizim gazetelerde de yer almıştı. Ahmed Ağa bu hâdise üzerine demiş ki: "O kral azgın bir Türk ve İslâm düşmanı idi, onu aldığımız emir üzerine merdivenin başından biz iteledik. Onu biz öldürdük."

Babam bize çok şey öğretti. Bir defa hepimize ilk okulu bitirtti, Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettirdi. İsteyenlere yüksek tahsil yaptırdı. Hatta torunlarına da bizzat kendisi Kur'ân öğretti. Sağlam bilgisi vardı. Seydişehirli meşhur Mahmud Esad Efendi'nin iki kalın ciltlik "İslam Tarihi" kitabı vardı, kitaplarının arasında onu okumuş. Peygamberimizden çok bahsederdi, bahsederken de çoğu zaman da ağlardı. Sohbetlerine âyet ve hadislerden deliller getirirdi. Mutasavvıfların, peygamberlerin hayatından enteresan olaylar naklederdi. Bunların bir kısmını sonradan muteber kitaplarda gördüm. Farsça bazı beyitler öğretti ki her birisi bir hayat düsturudur. Meselâ:

*Çü Ken'an râ tabiat bîhüner bûd.  
Peyemberzâdegî dâri neyefzûd  
Hüner benümay, eger dâri ne gevher  
Gül ez hârâ vü İbrahim ez Azer.*

Bu kıtada söylenen şudur: Hz. Nuh'un oğlu Ken'an, yaratılış itibariyle fazla bir özelliğe sahip değildi. Peygamber oğlu oluşu ona yeni bir özellik ilave

etmemiştir. (Sen peygamber oğlu olmayı bırak da) cevherinde varsa hünerini göster. Çünkü dikenli bir ağaçtan gül gibi güzel bir çiçek çıkarsa Azer gibi bir put yapıcısından da Hz. İbrahim gibi büyük bir peygamber çıktı.

İranlı büyük şair Hafız'ın şu meşhur beytini de zaman zaman tekrar ederdi:

*Âsâyiş-i du kîtu tefsîr-i inde harfest  
Bâ döstân telettuf, bâ düşmânân müdârâ*

Yani dünya ve âhiretin huzuru, şu iki harfin tefsirindedir: Dostlarla iyi geçinmek, düşmanlara da zaman zaman müdârâ etmek.

Bir başka kıtada ise mealen şöyle deniyordu: Karınca bile olsa hiçbir varlığı ve insanları küçük görme! Zira Hz. Süleyman bütün saltanatına, haşmetine rağmen (yani hayvanlara, cinlere ve insanlara hükmetmesine rağmen) karıncayı ezmekten çekinirdi.

Bilgisizlik ve kibir ilişkisi ve aynı zamanda bunun davranışa yansımaları şu çok mânidar kıtada, özlü bir şekilde ifade edilmiş:

*Bilirsin ki, bilmezsin,  
Bir bilene sormazsın,  
Korkarsın ki sorunca,  
Bilirler ki bilmezsin.*

Ben babamın evliyadan olduğuna inanırım. Neden? Bizi hayatta iken de vefatından sonra da günlük hayatta hem gündüz hem de gece rüyada daima yönlendirdi. Hâlâ da buna devam etmektedir. Beni de rahmetli biraderi de sabah namazına biraz geç kalksak hemen rüyada gelir: "Ne yatıyorsun, kalk namaz geçiyor." der, ben de mecburen uyanırım.

Sene 1979. Babam o zaman 87 yaşında ak sakallı nûr yüzlü bir pîr-i fânî. Bir gece rüyamda geldi. Beni idama mahkum etmişler. Sebep, şeriatçılık yapmak. Sehpa kurulmuş ve beni idam edecekler. Birden babam merhum karşımda belirdi. 45 yaşlarında sakalsız ve bıyıksız, temiz giyinmiş, genç ve dinç bir vaziyette. Yaklaştı yanıma ve bana yüksek sesle şöyle dedi: "Hiç korkma! Sana hiçbir şey yapamazlar. Ben bu havalenin kumandanıyım. Rütbem de tuğgeneraldir. Buralar hep bana bağlı." Sonra da kayboldu. Ben o zaman dördüncü caddede oturuyordum, havali dediği yer de Bahçelievler ve Emek semtleri.

Merhum pederim vefat etmeden bir sene evvel yani 1980 ekiminde evin bahçesinde düşmüş, bayılmış, kalkmamış, zaten yalnız kalıyordu. Derken bir müddet sonra büyük ablam gelmiş, komşuların yardımıyla içeri almışlar. Babam baygın vaziyette iki saat kadar kalmış. Bu süre zarfında kabiri, mahşeri,

sıratı, cehennemî dolaşmış: “Şimdi kabre girdim, sual melekleri geldi, şu duâyı okumam lâzım.” diyor ve duâyı okuyor. “Şimdi mezardan kalkıyoruz, şunu okumam gerekir.” o âyeti veya hadisi okuyor. Hesap sorulurken bir başka duâ, sıratı geçerken bir âyet. Hasılı iki saat böylece âhiret âlemini cevelân ediyor. Sonra ayıkıyor. Ablam, böyle böyle yaptın, deyince: “Hiç birinden haberim yok.” diye cevap veriyor.

Merhum pederim, vefatından evvel dedi ki: “Ben ölünce kabrime geldiğinizde okuyacaklarınızı okuduktan sonra ailede ve Türkiye’de ne gelişmeler ve değişimler olduğunu bana anlatın.” Peki söylenenleri duyacak mısınız? dediğimde “duyarım, memnun olurum, fakat cevap veremem.” diye cevap verdi. Ben de vasiyetini yerine getirmekteyim.

Babam vefat edeli, 27 sene oldu, dediğim gibi beni asla bırakmadı. Hoşuna gitmeyen bir şey yaparsam, hemen o gece rüyama girer, ya elinde bir sopa ile beni kovalamaya başlar, yahut suratını asar, yüzüme bakmaz, yahut da azarlar. Ama hoşuna giden şeyler yapınca güler yüzle gelir, sohbet eder, tavsiyelerde bulunur. Dolayısıyla babam, benim muhafızım, akıl hocamdır, ondan çok şey öğrendim.

**Bolay kelimesine gelince:** Çok tarihi bir kelimedir. Bir çok beyitlerde de kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı Tarama sözlüğü var. Sanırım onun birinci cildinde bir buçuk sayfalık bir açıklama var. Orada daha çok “Bolay ki” diye kullanılıyor. Bu da “elbette ki, muhakkak ki, doğrusu” gibi mânâlara gelmektedir.

Ailemizin büyüklerinden merhum İsa Efendinin babası 1880’ lerde Bolay köyünden kalkıp Konya vilâyetine gelmiş, yerleşmiş. İki oğlu vardı; Birisi İsa Bolay, diğeri Mehmet Emin Bolay. Mehmet Emin Bolay, kadılık yapmış, sonra da avukatlık yaptı. O, Konya’da 1961’de vefat etti. İsa Bolay Efendi de 74 yaşındayken 1954 yılında vefat etti. Ben Konya’ya 1950’de geldim, ortaokulu okumak için. O zaman bizim oturduğumuz yer, Tercüman Mahallesi. Şerâfeddin Camii’nin hemen arkasında. O zaman İsa Efendi, sabah namazından hemen sonra, camiden erkence çıkarlardı. Camiye 30 metre kadar mesafede, bahçe içerisinde bir evi vardı. Evin kapısı camiye, yola bakıyordu. Arka tarafta da bahçesi vardı. Bahçenin bir köşesinde kapıdan girerken, orada, büyük, müstakil bir oda vardı. Oraya, “Hariciye” diyorlardı. Kütüphanesi de oradaydı. Misafirlerini, bayram vs. ziyaretçilerini orada kabul ederdi. Talebeleri orada okutuyordu o zaman. Ve Tahir Büyükkörükçü hoca, derse işte o zaman başladı. O sırada Tahir Hoca Efendi tabii gençti, o zamandan hatırlıyorum. İsa Efendi talebeleriyle orada, sabah namazından sonra, bir saat kadar ders yaparlar ve güneş şöyle hafifçe doğmaya başladığı zaman, korkarak sessizce evden tek tek

çıkarlardı. Gören olmasın vs. diye. Aslında gören, bilen vardı da, hocaya hürmet ettikleri için ses çıkarmıyorlardı, göz yumuyorlardı. Onun orada yetiştirdiklerinden epeyce yekûn tutan ilmî bir çevresi vardı. Kendisinin “Hac Rehberi” isimli basılmış bir eseri var. Esas eseri Hacı Tahir Efendidir.

1950 eylülünde Konya’ya ilk geldiğimde İsa efendi amcanın “Hariciye” denilen odasına ilk defa girmiştım. Hemen kapının karşısında duvarda kütüphanenin üstünde beyaz bir kumaş üzerine sim ile işlenmiş bir hat gözüme çarptı. Sülüs yazıyla yazılmış bu beyit şöyleydi:

*Âlimin her bir k̄elâmı la’l ü mercan incidir  
Câhilin her bir k̄elâmı günde bin can incidir.*

Bu beyit benim ilme yönelmemde çok müessir olmuş bir sözdür. O anda hemen ezberledim, 58 senedir de her yerde ve bilhassa derslerde yeri geldiği zaman mutlaka söylerim ve yazdırırım. Beytin sahibi belli değil.

*Hacı İsa Efendinin kaç çocuğu oldu hocam? Çocukları hayatta mı hâlâ? Yani şimdi bir araştırma yapmak istesek İsa Efendi hakkında, çocuklarına ulaşabilir miyiz?*

Çocukları kalmadı. Torunları var. İsa Efendi hakkında bir şey öğrenmek de güç. Yani ondan kalan malzeme var mı veya o kitaplar vardı, onlar önce küçük oğlunda idi, muhtemelen o vefat ettikten sonra İlahiyat fakültesine verilmiştir. Büyük oğlu Ahmet Bolay vardı, Hâfızdı. Postahanede çalışıyordu, öğretmenlikten ayrılmıyordu. O, 1926 yılında açılan Kütahya İmâm Hatip Okulu’ndan mezun olmuştu. Onun küçüğü vardı, Mehmet Hulusi Bolay. O ise hakimdi. Savcılık yapmıştı sonra emekli oldu. Hazine avukatlığı yaptı. O ehl-i hal bir zât idi. Konya Yüksek İslâm Enstitüsü’nde, İslâm Tarihi okuttu. Peygamber Efendimizin<sup>(s)</sup> devrini çok güzel ve ağlayarak anlatırdı ve talebesini de ağlatırdı, diye bütün talebeleri anlatırlardı.. Çok tatlı konuşurdu. 1977de vefat etti. Büyük oğlunun sekiz çocuğu var. Bunların her birisi ayrı işle uğraşır. Büyük oğlu Ahmet Bey de 1989’da vefat etti.

Babamın amcası yani Hacı İsa Efendi’nin babası, 1880’lerin başında Konya’ya yerleştikten sonra dedemi yanına çağırması, fakat dedem geçinemeyiz diye Konya’ya göçmekten korkmuş. 1900 senesinde küçük kardeşinin daveti üzerine Bolay’dan ayrılarak Ermenek’in Dindebol (yeni adı Katranlı) köyüne öteki kardeşinin yanına gitmiş ve yerleşmiş. Biz orada doğup büyüdük.

*Peki İsa Efendinin bir intisabı var mıydı?*

Bilmiyorum. Ama olabilir. Olabilir, niye “Olabilir?” diyorum, küçük oğlu Mehmet Hulusi Bey bana bir takım şeylerden bahsetti. Ben o konuşmada, İsa Efendinin bir takım şeylerden yakînen haberdar olduğunu anladım, ama açıkça söylemedi. Muhtemelen babasından anlatmaması yönünde bir tavsiye almış olmalı. Ama şunu da söyleyeyim, 1972 de Konya’ya gitmiştim İlâhiyata asistan olduktan sonra. Oğlunun Şerafeddin Camii’nin yanında avukatlık bürosu vardı. Beni çağırdı, orada birkaç saat konuştu. Ben o konuşmalardan, açık söylenmemekle beraber küçük oğlunun da tasavvufa bir intisabı olabileceği neticesini çıkardım. Çünkü bana bazı şeyler söyledi ki onu kalb gözü açık kimseler söyleyebilir.

*Sayın hocam, Ali Ulvi Kurucu’nun Ertuğrul Düzdağ tarafından çıkarılan hatıralarını gördünüz mü?*

Görmedim. Duydum. Bir senedir piyasaya pek çıkmıyorum.

*Onu size ulaştıralım hocam, 4 cilt halinde. Düzdağ, Ali Ulvi Kurucu ile o röportajları yapmak için bir aydan fazla Medine’de kaldı. Ölümünden bir sene önceydi. Çok güzel bir eser yayınlamış. Bu vesileyle Sayın Düzdağ’ı tebrik ediyoruz. Size inşallah ulaştırırız. Kitap, o eski Konya’nın manevî havasını çok güzel yansıtıyor.*

Evet, Hacı Veyiszâde Mustafa Kurucu vardı, Ali Ulvi Kurucu’nun amcazadesi. O tabii çok müstesna bir insandı. Allah, hepsine rahmet eylesin.

*Veyiszâde şeyh miydi ya da bir yere bağlı mıydı?*

Benim bildiğim kadarıyla babası Hacı Veyis Efendi’ye bağlıydı. Belki sonradan bir vekâlet de verilmiştir. Ben, Hacı Veyis Efendi’yi görmedim.

Hacı Veyis Efendiyle ilgili anlatılan hadiseyi bilfiil yaşamış olan Konyalı Salahaddin isimli bir marangozdan işittiğim şu olayı ifade edeyim. Sene 1930’lu yıllar. Kur’ân kursları kapatılmış ve Kur’ân okutmak da şiddetle yasaklanmış. Emniyet çok sıkı takibat yapıyor. Fakat Hacı Veyis Efendi okutmaya devam ediyor. Bir gün hoca derste iken hocanın kursunu bir komiser birkaç polisle basıyor. İçeri girince hocayı azarlıyor, çocukların ellerinden Kur’ân’ı alıp topluyor, üst üste yığıyor ve Kur’ân’ların üstüne de kendisi oturuyor, sonra da hocaya niçin okutuyorsun, sen yasağı bilmiyor musun? diye soruyor. Hoca da “ben okuturum, bu benim vazifemdir” diye cevap veriyor. Bunun üzerine komiser hocanın yüzüne şiddetli bir tokat vuruyor. Tabii çocuklar çok üzülüyor, fakat hoca insan-ı kâmil olarak incinmiyor. Komiser kapıdan çıkarken ona



Veyis Efendi şu sözü söyleyerek âdetâ tokadını ona iade ediyor: “Evlâdım komiser bey, bana tokat vurdun, elin acıdı, hakkını helâl et!” Fakat kalbi kararmış insanların bu inceliği anlaması mümkün değil. Komiser hiçbir şey söylemeden çekip gidiyor. Bu hadiseyi ben daha sonra başka kimselerden de duydum. Bu marangoz çocukluğunda yaşadığı bu hadisenin üzüntüsünü yirmi sene sonra bana anlatırken hâlâ duyuyordu. Çocuklar o kadar müteessir olmuşlar ki daha sonraları o komiserin her hareketini takip etmişler. Marangozun söylediğine göre, ölümü çok feci olmuş, acı ve ıstırab içinde karnı patlamış ve etrafa dağılmış.

Ben ortaokulda ve lisede okurken, Hacı Veyiszâde Mustafa Efendiyi çok gördüm. Babam bayramlarda, beni ona götürürdü. Onu bu şekilde ziyarete giderdik. Yüzünde eksilmeyen bir tebessüm vardı. Yüzünden nûr akardı. Çarşıya çıkar, ilk işi selam vermek olurdu. Herkese selam verirdi. “Selamun aleykum!” Faytonda gider, giderken yine sağa sola eğilerek “Selamun aleykum!”, “Selamun aleykum!” Bütün çarşı ayağa kalkardı, o geçerken. Halkın hürmeti çok yüksekti. Hacca gitmiş, orada bir duâ etmiş. Bayılmış Araplar. Öyle veciz, tesirli duâ ederdi ki saatlerce duâ etse bıkmazdınız yani. Zaman zaman, Aziziye Camii’inde vaaz ederdi, her cuma hutbe okurdu. Birisi bir dükkan açacaksa: “Hocam, gelin bir duâ ediverin!” der. O da: “Tamam!” der hemen peşine düşer, orada güzel bir duâ eder, ondan sonra işine giderdi. Nitekim abim de bir dükkan açacaktı gitti, söyledi. O da hemen geldi, uzun uzun duâ etti. Allah rahmet eylesin.

Rahmetli Prof. Dr. Orhan Karmış da onun İmam-Hatipden talebesiydi. O anlattı. Bir gün Hacı Veyiszâde Allah’ın sıfatlarından, isimlerinden falan bahsediyormuş kelâm dersinde. Önde oturan çocuğun birisi dalmış, dersi dinler görünse de kafası başka yerlerde. Hacı Veyiszâde ders sırasında birden ona dönüp: “Ben” demiş, “Cenab-ı Hakk’ın azametinden bahsediyorum, sen gitmişsin köyünde kavağın dibinde hava atıyorsun, derenin dibinde kahvenin kenarında uzansam da şöyle bir dinlensem diye!” talebeye kızarmış!

Yine bir gün talebeleri imtihan ediyor. Soruları sormuş, Hoca sınıfa arkası dönük vaziyette seccadeyi serip nafiye namaza durmuş, namazı çabucak bitirmiş, birden geri dönmüş, koşmuş arka sıralarda bir çocuğun yanına varmış; çocuğu azarlamış ve kağıdını almış, meğer çocuk kopya çekiyormuş, engellemiş. Arkadaşları da çocuğun yanına varıp: “Utanmıyor musun kopya çekmeye?” diye çok azarlamışlar. İmânından kaynaklanan firâsetiyle oraları bile görebiliyordu. İşte Veyiszâde böyle biriydi. Adamın kalbini okurdu.

*Bazıları, Peygamberimiz<sup>(s)</sup>'in "Namaz kıldırırken arkada saflarda bozuklukları görüyorum! hadisini anlamıyorlar. Veyszâde'nin firâsetle hissederek fark edişini anlamaları mümkün görülüyor maalesef!*

Benim söyleyeceğim şudur. Bunu da babamdan duymuştum, sonra Hadimî hazretlerinin "Berika" adlı kitabında gördüm. Allah rahmet eylesin. Abdülkadir-i Geylânî Hazretleri, onun da türbesini ziyaret etmek nasip oldu Bağdat'ta, bir gün bir ses işitmiş. "Ya kulum! Ben, senden çok memnunum. Artık namazı bırakabilirsin!" diye. Abdülkadir-i Geylânî Hazretleri de demiş ki: "Defol, kör şeytan!" Şeytan, hemen insan kılığına girmiş. Şeytan: "Nasıl bildin, nereden anladın benim söylediğimi?" deyince, o da: "Cenab-ı Hak, mekandan münezzehtir! Yani, O; ne yerededir, ne göktedir, ne sağdadır, ne soldadır. Halbuki, o ses Allah'tan gelse her cihetten birden gelmesi gerekirdi. Senin sesin bir cihetten geldi!" diyor. Ayrıca Cenab-ı Hak, böyle bir şey demez de. Diyelim ki dedi, o zaman sesin bir cihetten değil, bütün cihetlerden gelmesi lâzımdı. Bakın, hayatta ve özellikle tasavvufî hayatta bilginin önemine. Bilmek mühim, yoksa şeytan sizi, kutup olsanız bile şaşırtmaya kalkar ve saptırır da. Bunun örnekleri daima görülmüştür. Görülüyor ki, bu bakımdan bilgi çok önemli. Yani hem bilmek, hem de uygulamak. Şeytan, âlimi ilminde, faziletinde, ahlâkında; âbidi ise ibadetinde, mutasavvıfı da hayatında çok çeşitli şekillerde şaşırtmıştır ve pek çok kimse, paraya, servete, kadına, şuna, buna, makama, mevkie kurban gitmiştir. Eşrefoğlu Abdullah'ın müritlerinden birisi, bir gün bahçesinden topladığı meyvesinden ve sebzesinden bir kısmını pazarda satmış. 31 akçe kazanmış. Bu akçeler kalbinde yer etmiş. O akşam zikrederken, dili "Allah, Allah" derken kalbi de "31 akçe, 31 akçe" dermiş. Eşrefzâde müridin haline muttali olmuş ve kalbini "mâsiva"dan temizlemedikçe zikrinin sana hiçbir faydası yok, demiş. Bazı müntesipler, hizmet edeceğim, der, belki de eder. Ama, hizmet ederken de rüşvete bulaşır, şuna bulaşır, buna bulaşır, bilmem ne olur. Bundan koruyucu olan işte birinci derecede, ihlâstır, takvadır, Allah'a teslimiyettir, halisane kulluktur. Bunlar dikkat ve itina ile yerine getirilirse, muhabbet-i Resul ve aşk-ı ilâhî kalbe yerleşir.

*Hocam izin verirsiniz özel bir soru sormak istiyorum. Yıllardır tasavvuf tarihi üzerine çalışıyorum. 30 yıldan beri uğraşıyorum. Aksaray, Karaman, Konya. Bu coğrafi bir üçgen. Evliya ve ulemanın pek çoğu Osmanlı döneminde, ciddi ciddi bu üçgenden çıkmış. Bunun sebebi sizce nedir? Bir Osmanlı coğrafyasını düşünüyorsunuz, bir de bu küçük coğrafyayı düşünüyorsunuz. Evliya, süleha, ulema vs. siz ne düşünüyorsunuz, bunun sebebi nedir?*

Sebepleri hakkında açık bir şey söylemek zor olsa da bazı tahminlerde bu-

lunabiliriz. Birinci sebep: Konya'nın Anadolu Selçuklularının payitahtı olması sebebiyle bu havalenin kâmil insan yetiştirme merkezi olarak seçilmesidir. Nitekim Hacı Bektaş Velî hazretleri de aldığı emir üzere "Sulucakarahöyük"ü yani bugünkü Hacıbektaş'ı Hristiyan kiliselerinin çok olduğu ve Anadolu'ya yayılma merkezi olan o havalie karşı âdeta bir ihtida merkezi yapmıştı. Bu sebeple Konya havalisi de böyle bir merkez, bir ilim, irfan ve kemale erme karar-gâhı olarak seçilmiş olabilir. Konya'da ve havalisinde de Rumlar Ermeniler bir hayli vardı. Onların ihtidalarına yardım etmek, ilimlerin, sanatların ve medeniyetin gelişmesini ve yerleşmesini sağlamak gayesi güdüldüğü rahatça söylenebilir. Çünkü Anadolu'nun geleceğinin garantisi için Türkleşmesi ve hızla İslâmlaşması gerekiyordu. Bu da gayri Müslimleri rahatsız etmeden, zorlamadan başarılmıştır. Çünkü rahatsız olsalardı Anadolu'yu terkederlerdi. Sonra ulemasının çok olması, devlet merkezi olması, Maverâünnehir'den, Horasan'dan ve Semerkant havalisinden yüzlerce âlimin dervişin ve mutasavvıfın merkez-i hükümete ve civarına akın etmeleri, bu civarda ilmin, tasavvufî hayatın, tefekkürün ve zühdün gelişmesine yol açtığı da muhakkak. Mevlânâ'nın babası niye başka yere gitmedi de Konya'ya özellikle gelip yerleşti? Sadreddin-i Konevî'nin babalığı olan ve onu yetiştiren meşhur mutasavvıf, âlim ve mütefekkir Muhyiddin-i Arabî'nin niçin Konya'ya gelip orada evlenip uzun süre yaşadı? İbni Arabî'nin Konya'da uzun süre kalması, o havalide ilim ve tasavvuf hayatının yeşermesine yol açtığı muhakkak. Ayrıca bu bir misyon ve vazife şuurunu meselesidir. Meselâ 18. asırda Ebu Saîd Muhammed Hadimî hazretleri (öl.1762), 25 yaşında İstanbul'da ün salmış, sultan III. Ahmed, onun Ayasofya'da verdiği "Fatıha tefsiri" dersini dinlemiş, çok beğenmiş, hocaya İstanbul'da kalmasını teklif etmiş. Koca Osmanlı devleti sultanının bu teklifini kabul etmemiş ve o dönemde doğru dürüst yolu yolağı olmayan dağın başına, Hadim adlı kasabaya dönmüş. Orada açtığı medresede hem İslamî ilimler, hem de müsbet ilimler okutulmuş, bu medresede 1920'lere kadar 2000 civarında âlim yetiştirmiştir. Bunların arasında Gelenbevî de zikredilir. Hadimî hazretleri kendisi nakşî şeyhi idi. Büyük bir fakîh ve mantıkçı idi, aynı zamanda. Onun tasavvuf anlayışı üzerinde DP Ağrı milletvekili Doç. Dr. Kasım Küfrevî'nin İstanbul Üniversitesi'nde hazırladığı bir doçentlik tezi var. Bütün bunların açtığı çığırda yürüyenler var. Hasılı zemin ve zaman buna müsait idi. Başka sebeplerden de bahsedilebilir. Selçuklu Devleti, hatta Osmanlı zamanında, Konya vilâyetine Karaman dahildi, Aksaray zaten dahildi, Bozok yaylasına kadar Konya'ya bağlı idi. Dolayısıyla, Konya'nın hinterlandı büyüktü. Ve tabii tâ Mevlânâ döneminden, ondan önceki dönemlerden gelmiş bir ilim şehri idi. Tasavvufun merkezi olmuş bir şehir. Bir de burası ilim merkezi, sanat merkezi

vs. olunca, Orta Asya'dan, Arabistan'dan gelenler veya İslâm ülkeleri Hint'ten, Çin'den vs. gelenler, hep oraya geliyorlardı. Günümüzde gelenler nasıl İstanbul'a gelip uğruyorlar, işte aynen öyle... Mevlânâ, Şems niye oraya geldi de bir başka yere gelmedi, sebebi işte bu. Babası, Bahaüddîn Veled neydi? Sultanu'l-Ulema idi. Bu ünvanı Belh'deyken almıştı. Herhalde Konya'ya gelişinde birinci sebep buydu.

Bir de tabîî bu geleneğin Konya'da bozulmaması. Ahmed-i Yesevi geleneği vs.... Sebeplerden birisi bu. Şüphesiz başka sebepler de vardır. Şimdi, niye Peygamberler Ortadoğu ahalisinden çıkmış diyoruz. Hem bir gelenek var, Hz. Adem'den bu tarafa, cennetten indiği dönemden bu tarafa. Hem de tabîî bu kavimler daha çok bozulmuşlar. Bozuldukça yeni peygamber göndermiş Cenab-ı Hak.

Bakıyorsunuz Tarsus'ta eski peygamberler var ve Antakya'da, Urfa'da... Bizi iki sene evvel Urfa'ya davet ettiler. Sempozyum vardı. Hanımla gitmiştik. Sempozyum bittikten sonra, bir iki gün kaldık. Fakat ben 1993'te de gitmiştim. Urfa'nın manevi havasını, ben başka hiçbir yerde göremedim. Hâlâ orada dükkanlar, hep açık. Öğle namazına gidiyor esnaf, dükkânın kapısına sandalye bırakıyor. Hiç kimse kilitlemiyor. Yani dükkân soyulmuş, soyulmazmış, hiç böyle bir şey yok. Urfa'da bir manevi hava var, bu manevi hava sarıyor onları. Bir de Dergah Camii var. Her sabah namazından sonra, orada âlenî Kadirî zikri çekilir. Dergah Camii'ne gittim zikre katıldım bir kere. Onların bir takım okudukları evrad ü ezkâr var. Biz de onları okuduk. Sonunda da iki rekat İşrak Namazı kılıp dağılıyorlar. Bir de zikri, hoparlörle dışarıya da veriyorlar. Kimse onlara mani olmuyor. Niye? Çünkü herkes ibadet halinde ayrıca, her defasında, devlete zeval gelmesin diye de uzun uzun duâ ediliyor.

*Afedersiniz, mesela Avrupa'ya gidiyoruz, bakıyorsunuz bir sivil toplum örgütü, başında mutlaka bir Konyalı var. Bir falanca dernek var, başında Karamanlı var, bir bakıyorsun Aksaraylı vs... Yani çoğunlukla bu bölgenin insanları.*

Evet, 1980'de ben Fransa'daydım. O sıralar beni, rahmetli bizim biraderle birlikte çeşitli kesimlere konferansa götürürlerdi. Saint Étienne diye bir şehir var, kış günü oraya götürdüler. Bir mahallesi varmış, Karaman mahallesi 10 bin kişilik nüfusu olduğunu söylediler.

*Felsefe toplumumuzda niçin popüler değil?*

Evet, felsefeye karşı bir alerji var. Niye? Bir defa felsefe umumiyetle kuru ve soğuk bir saha olarak algılanır. Bunda bir kısım felsefecilerin felsefe öğretiyorum diye bir sürü lüzumsuz şeylerle insanların ve gençlerin kafasını karış-

tırmasının rolü var. Sanıyorlar ki felsefe yerle gök arasında asılı bir altın top, ona bakıp hayran olacaksın, ama ona hiçbir zaman ulaşamayacaksın. İnsanların hayatında bir yere oturtulmayan ve onlara bir şey ifade etmeyen felsefenin de bir işlevinden ve sevilmesinden bahsetmek zordur. Bir kısım felsefecilerimiz felsefeyi, ateizme, ilhada ve maddeciliğe endeksledikleri için kendi inançsızlıkları istikametinde ideolojik olarak kullanmaktadırlar. Dindar filozofların o cephesinden ya hiç bahsetmiyorlar, yahut da o cephenin atılmasını istiyorlar bunun en bariz örneği, Takiyeddin Mengüşoğludur. “Felsefeye Giriş” kitabında mesela Descartes ‘daki din ve Allah’ın isbat delilleriyle ilgili hususların çıkarılmasını istiyor. Yani ideolojisi istikametinde sistemini bozup fikrini tahrif etmeyi, doğrudan saptırmayı felsefe olarak görüyorlar ve gösteriyorlar. Dolayısıyla inançlı insanların çoğunu soğutuyorlar. Meselâ diyelim ki Marks gibi Sartre gibi veya ona benzer düşünürler dine karşı cephe almışlar, Allah’ı inkâr etmişler ve bu hususta çeşit çeşit şeyler söylemişler. Dolayısıyla bu kitapları okuyan veya onların fikirlerini nakleden kimseleri dinleyenler, eğer imânlı ve dindar iseler isyan ediyorlar: “Eğer felsefe buysa, ötede dursun benim bununla bir ilgim yok!” diyor. Buradan hareketle de felsefenin dinle ilgisi yok, diyorlar. Bir kısım inançsız ve dinden rahatsız olan felsefeciler de dine ve her türlü inanca kapılarını kapatıyorlar. Şimdi bu noktada böyle bir mücadele var. Mesela, Gazâlî’nin filozofları tenkidine bakıyoruz, ona göre filozoflar kötü. Hâlbuki bir hususta yanlış var. Çünkü Gazâlî; Aristo’dan çok istifade etmiş. Ben, “Aristo Metafiziği ve Gazâlî Metafiziği” mukayeselerini yapmıştım. Orada da ortaya koymaya çalıştığım gibi Gazâlî, felsefeyi yeri geldiği zaman tenkit ediyor. Günümüz Müslümanları hazırcı, bir de Gazâlî’yi yanlış anlıyorlar. O her şeyi halletmiş, diye düşünüyorlar. Sonra bugün okumuş entelektüel denilen insanlarımızın çoğu meselâ bir matematik profesörü veya bir mühendis, felsefeden hiç hoşlanmayabiliyor, lâfından bile rahatsız olabiliyor. Bu, hem bilmediğinden, hem soğutulduğundan, hem de kafasının böyle şeylere yatkın olmamasından ileri geliyor. Demek ki bazı kimseler, sahalarında çok bilgili de olsalar, derin ve şümüllü düşünmeye yatkın olmuyorlar.

Günümüzde Hamdi Yazır tefsir sahibi, bakıyorsunuz “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı dokuz ciltlik tefsirinde Kant’ın önermelerini anlatıyor ve “a priori önermeler, sentetik önermeler, sentetik a priori önermeler” vs. den bahsediyor. Bir bakıyorsunuz, yeri geliyor Abduh’u övüyor, arkasındaki bir sayfada da, aynı Abduh’u tenkit ediyor. Sonra da diyor ki: “Ben tetkik ettim, Batı felsefesi hep tevhidin peşinde koşmuştur, o felsefe benim imânımı zayıflatmadı, aksine kuvvetlendirdi.” İşte felsefi düşünce dediğimiz şey, bu. Yani, gördüğümüz şeyi peşin olarak sorgulamadan kabul etmemek, dolayısıyla tenkitçi bir zihniyete

sahip olmak.

Kur'ân-Kerîm, pek çok âyette; "Babalarımızdan böyle gördük, biz onların yolundan ve dininden ayrılmayız." diye peygamberlere karşı gelen kişilerin ve kavimlerin, bir defa da olsa acaba babalarımız yanılmış olamaz mı? diye onlardan şüphe etmeyi sonra onları tenkid etmeyi, böylece akıllarını iyi kullanmayı istiyor. Aksi yolda ısrar edenlerin beyinsizliğini dünyada çektikleri cezaları ve âhirette çekeceklerini de bir bir açıklıyor. İşte size felsefî ve tenkitçi anlayış, mûsamaha ve felsefe.

*Bu konuda Gazâlî'nin görüşlerini biraz müşahhas hale getirebilir misiniz efendim?*

Evet, Gazâlî, bunu en güzel şekilde yapmış. Yani kendisi de dahil pek çok şeyden bahsetmiş. İhyâ'yı okuduğunuz zaman, hatta el-Munkızu mine'd-Dalâl'de de var, orada görüyoruz ki kendisini de tenkit ediyor. İhyâ'nın birinci cildinde Kur'ân okuma âdâbı var. Orada Gazâlî, Kur'ân okuma âdâbı olarak, 7 madde saymış ve uzun uzun anlatmış. Orada mesela; Kur'ân-ı Kerim'i sana nazil olmuş gibi okuyacaksın, diyor. Sonra, Kur'ân-ı Kerim'in mânâları sonsuz olduğu için Gazâlî: "Müfessirlerin tefsirlerinde beyan ettikleri yorumlara takılıp kalmayacaksın." diyor. "Cenab-ı Hak, senin aklına, kimsenin göremediği veya kimseye beyan etmediği bir mânâyı getirirse bu, Mücahid'in tefsirindeki fikre muhaliftir, ben bunu kabul edemem falan demeyeceksin." diyor. Bu, şu anlama gelir: Gazâlî söylemişse hemen hep doğru söyler, doğru düşünür demeyeceksin. Veya Peygamberimizin dediğinin dışında kim ne söylerse her şeyi tenkit edin, diye bir yaklaşım sunuyor. İşte bu, felsefî düşüncedir. Bu aslında müstakil ve kontrollü düşünmeyi öğretiyor.

*Fıkıh sahasında aynı durum nasıl tezahür etmiş hocam?*

Kur'ân'da Allah, bir husus söylüyor. Birisi o hususta bir şey söylüyor. Ardından biz de onu tekrar ediyoruz. Bu tekrarlarda fikrî gelişme olmaz, düşünce gelişmesi olmaz, yani yeni fikir olmaz. Mesela Mevlânâ bu hususta: "Dün söylenenler söylendi, bugün yeni bir gündür, bugün yeni bir şeyler söylemek gerek." diyor. Bu zihniyet sebebiyle, İslâmiyet son 400 senedir bu mânâda maalesef bir donukluk dönemine girmiştir. Artık 20. yüzyıl bitti, 21. yüzyıldayız ve bu asırda, müftülerimiz en yeni olarak İbn-i Abidin'in fıkıh kitabı Reddül-Muhtar'a bakarlar. Peki İbn-i Abidin ne zaman öldü? 1836'da öldü. İbn-i Abidin 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış bir fakih olarak, 20. asır başlarında, ortalarında ve sonlarında, iki binli yılların başında ortaya çıkan, gelişmeleri, değişimleri ve muhtelif hukukî, ahlâkî toplumsal bir takım meseleleri görebildi

mi? Görmesi mümkün mü? Tabii ki hayır! Yani organ nakli, bankacılık, sigortacılık, tüp bebek, hava yollarının ihlali veya kıt'a sahanlığı gibi pek çok yeni mesele, İslâm hukukunun alanına giriyor, meselâ banka, o zaman Avrupa'da vardı; ama İslâm dünyasına yerleşmemişti. Dolayısıyla şu fetva kitabından, bu fetva kitabından hüküm çıkarmak yerine, yine o kitaplardan istifade edilecektir; çünkü Fıkıh usûlü boşuna konmamıştır. Peki Fıkıh usûlü, yani metodolojisi nedir? Bilindiği gibi, kısaca usûl aynı zamanda mantıktır. Yani mantık yürüterek, kıyas esaslarına riâyet ederek yeni hükümler çıkarabilmektir.

*Bu durumda Fıkıh usûlüne göre hüküm çıkarmanın müşahhas görüntüsü nasıldır efendim?*

“Ben kimim ki, hüküm çıkartayım!” dememek lâzım. Çünkü, İmâm-ı Azam'ın aklına gelmeyen bir şey, benim bu sahadaki birikimim, hamûlem liyakatim, yeterli derecede ise benim aklıma da gelebilir. Bu asla İmâm-ı Azam'ı küçük görmek mânâsında değildir. Peki İmâm-ı Azam nasıl hüküm çıkarıyordu? Talebeleri meşhur, Ebû Yûsuf, İmâm-ı Züfer, İmâm-ı Muhammed veya onlara benzer kimseler. Bir meseleyi ele aldıkları zaman, günlerce tartışıyorlar, münakaşa ediyorlar ve hepsinin fikri kaydediliyor. Ondan sonra oradan bir hüküm çıkarmaya çalışıyor ve çıkarıyorlar. İmâm-ı Azam, şöyle olsun derken İmâm Yusuf da: “Hayır hocam! Ben şöyle düşünüyorum.” diyor. Onunkini de kaydediyorlar. Yani İmâm-ı Azam şöyle dediyse, İmâm-ı Yusuf ile İmâm-ı Muhammed böyle dediyse ikisininkini tercih ediyorlar. Bu zihniyet ve tutum, ne yazık ki sonradan terkedilmiş. Hele bugün hiç yok. Mesela Meşrutiyet veya Tanzimat döneminde bulunan medreselerin bir çoğu, bunlara kapılmışlar ve Batıya sırtlarını çevirmişler.

Şimdi, Hamdi Yazır'ın Metâlib ve Mezâhib adlı felsefe tarihi tercümesini okuyun, orada Hamdi Yazır'ın meşhur bir mukaddimesi var: “Dibâce”, kırk sayfa kadar. Recep Kılıç, ben yayın kurulu başkanırken ona rica ettim, o da sadeleştirdi ve yayınladık. Şimdi oraya bakın; orada, “eski bir fıkıh müderrisi” diyor kendisine. Bu haliyle o niçin böyle bir felsefe kitabını tercih etmiş, o bunun sebebinin meâlen şöyle anlatıyor: “Çünkü ben, İslâm fıkıh esaslarının dayandığı temelleri felsefi eserlerden tetkik ettim. Bir de Garb hukukunun esasları nelerdir, dedim, onları da tespit ettim. Garb hukuku ile ilgili kitapları karıştırırken, bunların hepsi, beni felsefe tarihine götürdü. Yani Batı felsefe tarihine götürdü. İşte o zaman felsefe tarihini inceledim, inceledikten sonra da bu kitabı en makul kitap olarak gördüm.” diyor. Bunu kaç fakîh yaptı?

*Efendim Metâlib'i usûlle olan bağlantısı açısından değerlendirebilir misiniz?*

Metâlib ve Mezâhib diye yapılan tercüme, aslında 1100 sayfalık kronolojik sıraya göre değil, felsefe problemlerine göre yazılmış, Fransızca Felsefe Tarihi kitabıdır. Hamdi Yazır onun sadece Metafizik kısmını; yani 600'ncü sayfadan sonrasını tercüme etmiştir. Ve yeri geldikçe tercümeyle çok güzel notlar koymuştur. Mesela; Sokrat'ı anlatırken bir not koymuş oraya. Şimdi söylesem, belki sizin de tuhafınıza gider. Diyor ki: " Sokrat'ın istikra' metodunu kullanmış olması, yani tümevarım metodunu kullanmış olması, onun peygamber olmasına mani değildir." Ben bunu 1981' de ki I.İslâm İlimleri Kongresinde söyledim, İstanbul'da, ilahiyatçılar hop oturup hop kalktılar.

*Hamdi Yazır'dan başka âlimler var mı efendim bu tutumu sahiplenen?*

Evet, sadece Hamdi Yazır'da değil, Osmanlı ulemasına bakın, Osmanlı ulemasında da aynı zihniyet duruşu var. Bu konuda benim, "Osmanlı Düşünce Hayatı ve Felsefe" diye müstakilen yazdığım bir kitabım var. Orada bunları biraz olsun tesbit etmeye çalıştım. Bakınız, Taşköprülü zâde Ahmet Efendi'nin kitaplarına. Mevzuatu'l-ulûm diye, Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş iki büyük cilt kitabı var. Orada felsefenin temeli olarak, İdris peygamberi gösteriyor.

*İdris Peygamber, Hermetik yolun kurucusu olarak da görülüyor efendim acaba bu bir meşruiyet arayışı mı?*

Evet, öyle görülüyor ki Osmanlı âlimleri İdris peygamberle felsefeyi meşrulaştırmışlar. Ondan sonra Sokrat'ın, Eflatun vs.nin falan da peygamber olabileceği üzerinde durulmuş. Hatta Necip Fazıl'ın "Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu" kitabını okuyun, orada Eflatun'u öyle yüceltiyor ki bir peygamber demediği kalıyor. Aslında, tabii ki de yüceltmeye de lâyık bir adam. Onun daha önce "Kanunlar" diye, sonradan da Türkçe'ye "Yasalar" diye tercüme edilen, bir kitabı var. Oraya bakarsanız, orada dinle ilgili pek güzel tesbitler olduğunu görürsünüz. Eflatun orada ahlâkın kaynağı ilâhîdir, şu da ilâhîdir bu da ilâhîdir diyor. Yani ciddi bir şekilde pek çok şeyi ilâhî temele bağlıyor. Bu sebeple Prof. Dr. Teoman Duralı bir yazısında Eflâtun'u "şeriatçı" olarak tavsif ediyor. Onda Çok değişik şeyler var. Felsefeyi sevmesiniz bile, ateistler de dahil, onların kitaplarını okursanız, istifade edebileceğiniz çok noktalar var; bizim fikirlerimizi geliştirecek, bizim fikirlere de destek verecek.



*Ayrıca İslâm Dünyası'nda Farabî, İbn Sina gibi; önemli felsefi düşünce temsilcileri var değil mi hocam?*

Evet, bizim İslâm dünyasında Farabî, İbn Sina var tabii onların da güzel şeyleri var. Gazâlî tenkit etmesine, tekfir etmesine rağmen, İbn Sina'nın kitaplarından bazı metinleri almış, İhyâ'ya koymuş ve diğer kitaplarına da dercetmiş. Dolayısıyla Felsefe, bu yönüyle faydalı. Felsefeyi bıçağa benzetebiliriz. Bıçağı, ihtiyaçlarımız için kullanabiliriz, birisini öldürmek için de kullanabiliriz. Yani bu, insanın niyetine bağlı.

Gazâlî: "Ben üç sene felasifeyi, delillerini ortaya koyabilmek için tetkik ettim." diyor. Gazâlî merhumun bir arkadaşı var. Tefsir sahibi, Cassâs. O diyor ki: "Ashabuna Gazâlî hâda fi'l-felâsifeti velem yahruc minha ebeden". Yani; arkadaşımız, dostumuz Gazâlî felsefeye daldı ve oradan bir daha da çıkamadı, diyor. Ama Aristo'nun felsefesini tenkit etmek de bir felsefedir. Garbın meşhur Pascal'ı var. Biliyorsunuz o, matematikçidir. Oniki yaşında Öklid'in yarım bıraktığı Öklid'in konikler hakkında teorisini ispatını o tamamlamıştır. Onaltı yaşındayken babasının ticaret işlerine kolaylık sağlasın diye, bir hesap makinesi icat etmiştir, 1640'lı yıllarda ondokuz yaşlarında bugün fizikteki meşhur Pascal Kanunu'nu keşfetmiş. Yirmialtı yaşındayken fizikmiş, kimyaymış, matematikmiş hepsini bırakıyor. Bu ilimlerin insanın manevî dünyasını ihyâ etmediğine kanaat getiriyor ve kendini kiliseye yani dine vakfediyor. Kalan ömrünü manastırda yaşıyor ve otuz dokuz yaşında da vefat ediyor. İşte bu Paskal diyor ki "Felsefeyle alay etmek de bir felsefedir." Ama felsefeyle alay edebilmek için felsefeyi ve filozofları iyi tanımak lâzımdır. Bu aynı zamanda yeni bir felsefi anlayış getirmek demektir. Tenkitçi bir gözle bakabilmek demektir. Bu İslâm'a da uygundur. Meselâ bir Hz. Ömer, bir gün hutbe okurken, sahabeden birisi, "Allah'tan kork yâ Ömer!" diye sesleniyor. Bir diğer sahabî de kalkıp "Yâ Ömer! Müsaade et de şunun boynunu vurayım.. Sana Allah'dan korkmayı öğretmeye kalkıyor." diyor. Hz. Ömer diyor ki: "Niye boynunu vuracaksın? Kötü bir şey mi söylüyor? Allah'tan korkmuyorsam, korkmamı istiyor, şâyet Allah'tan korkuyorsam daha fazla korkmamı tavsiye ediyor." Şimdi bu anlayışı ve tenkide karşı bu olgunluğu ve müsamahayı kaç din hocası ve kaç ilahiyat profesörü gösterebilir?

*Felsefeyi temellendirme yahut meşrulaştırma hususunda Osmanlı düşünürleri neler söylemişlerdir?*

Osmanlı düşünürleri, filozofları ve felsefeyi meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Tabii önce akıl ile; ama sonra peygamberleri filozof sayarak, bazı filozofları da peygamber kabul ederek. Bu aslında enteresan bir metottur. Binlerce

senedir, Doğu'da ve Batı'da devam edip giden felsefe-din münasebetine, hatta kavgasına en kalıcı ve köklü çözüm yoludur denebilir.

Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (ö.1561) hikmetin yani felsefenin meşruluğunu bir hadis zikrederek temellendirmek ister; "*Kişinin hikmetten bir kelime öğrenmesi onun için dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır.*" Taşköprülüzâde'ye göre felsefi ilimler ile dini ilimler birbirlerinin tamamlayıcısıdır; aralarında hakikatte bir ihtilaf yoktur. Halbuki çoğu zaman bu iki alan birbirlerine düşman ve birbirini ortadan kaldırmaya çalışıyormuş gibi gösterilmektedir. İslam dünyasında birçok filozof bu din-felsefe münasebeti üzerinde durmuşlardır. Bunların en meşhuru İbn Rüşd ve bu konudaki eseri *Faşl'ul-Ma'kul* adlı kitabıdır. İbn Rüşd'ün din ile felsefenin barışık iki sütkardeşleri olduğu hususundaki görüşleri dikkat çekicidir. Taşköprülüzâde de benzer şeyler söylüyor:

Zanneyleme ki ul'um-i hikemiye (felsefi ilimler) muhalif-i ulûm-ı şerî'ye ola. Bila hilaf (hilafsız) ancak birkaç mesâil-i yesirededir (basit meselede anlaşmazlık vardır), kesirede (büyük meselelerde) değildir.

Bazı mesâil (meseleler), gerçi zahiren muhaliftir, lâakin tahkik olunursa (araştırılırsa) her vechile muvafık, her diğeri ile musafih (elsıkışır) ve muanik (boynuna sarılık)tır. Taşköprülüzâde, *Mevzuat'ül-ulum*, çev.: Kemaleddin Mahmud Efendi, İstanbul 1311, c. 1, s. 345-346)

Din ve felsefenin bu kadar birbirleriyle ilişkili olmasının sebebi, İdris Peygamberin ilk filozof, bütün nazari ilimlerde "Küllî üstad" sayılmasıdır. Allah ona Peygamberlikle birlikte hikmeti ve yıldız ilmini vermiş olup 72 dil konuşurdu. Hermes veya Heramis (yunanlarda Eramis) denilen zat İdris'tir. (Taşköprülüzâde, *Mevzûât*, s. 338). Felsefenin kökünü İdris peygambere dayandıran Taşköprülüzâde, hikmet sultanı olarak da Eflatun, Aristo, Sokrat gibi isimleri gösterir.

Görülüyor ki Hz. İdris'in Peygamber-filozof olarak kabul edilmesi, hem felsefenin çok köklü (Yunan'dan da derin) bir geçmişinin bulunduğu, hem de aklî faaliyeti peygamberlerin başlatmış olduğunun kabul edilmesi manasını taşımaktadır.

Bir başka Osmanlı düşünürü Nev'i Efendi (ö.1598) Hermes'i (Hz. İdris'i) filozofların üstadı kabul eder. Bu konuda şöyle bir açıklama yapar:

Hermes'e "hikmetin aslı nedir?" diye sorulduğunda "Tıba-ı Tamm dır" dedi. "Tıba-ı Tamm nedir" diye sorulduğunda "Ruhaniyet-i feylesofdur" dedi. (Filozofun manevi yüceliğidir) dedi. Nev'i Efendi, *İlimlerin Özü (Netayicü'l Fünun)* Hazırlayan, Ömer Togay, İstanbul, 1995, s. 123.

Demek ki, Hz. İdris'e göre felsefe, filozofun ruhunda sezdiği ve onların

yaşadığı şeylerdir.

Nev'i Efendi de Sokrat'ı Eflatun'u, Aristo'yu tanıttıktan ve övdükten sonra, bunların kâfir diye nitelendirilmesi ihtimaline karşı şöyle bir ifade kullanır:

“Malum ola ki Meşşai filozofları peygamberleri inkar ediyorlar diye sût-i zan üzere ısrarlı olmaktan hazer gerekir. Zira Meşşailerin kitapları peygamberliğin ispatı ile doludur.” Nev'i Efendi, *İlimlerin Özü*, s. 126.

Nev'i Efendi, daha da ileri giderek, bir hadis nakleder. Eflatun'un (Platon) bir peygamber olduğunu fakat kavminin onu bilmediğini söyler. Aynı şekilde Nev'i Efendi, Sokrat'ı da peygamber olarak kabul eder. Sokrat'ın geçmişinin (silisile) Lokam'a dayandığını onun da Davud peygamberin arkadaşı olduğunu bildirir. Her hal ü kârda onların küfürle itham edilmemelerini hatırlatır. Şu halde birçok Osmanlı düşünürü Aristo, Platon gibi filozoflara sataşılmasına karşı çıkıyorlar. Bu da bir felsefi ve bilimsel tavrıdır.

Felsefeyi peygamberlerle başlatmak ve önceki filozofları peygamber saymak, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam etmiştir. Son Osmanlı âlimlerinden M. Hamdi Yazır, “*Metalip ve Mezahip*” adlı tercümesinde koyduğu bir notta “ona (Sokrat'a) peygamber gibi bakmakta bir mahzur da yoktur. Sokrat'ın istikra (tümevarım) yoluyla netice çıkarması peygamber olmasına mâni değildir” demiştir. *Metalip ve Mezahip Tercümesi*, İstanbul 1978, s. 23, not: 1.

*Hocam, Pascal: “Felsefeyle alay etmek de felsefedir!” derken felsefi düşüncede çok ince bir çizgiye vurgu yapıyor. Yani tenkidi, düşüncenin de felsefeye tekâbül edişi gibi görüyor. Bu hususta ne dersiniz?*

Evet, dediğiniz gibi Pascal: “Felsefeyle alay etmek de bir felsefedir!” diyor, Yani alay edecekseniz, alay edecek seviyede bir felsefe bilgisine sahip olmanız lazım. Zâten bu yüzden, felsefeciler birbirlerini tarih boyunca yerden yere vurmamışlar mı? Ve bu, iyi bir şey tabii ki. Tenkit bizim düşünce dünyamızı geliştiriyor. Birini okuyoruz, onu haklı görüyoruz, öbürünü okuyoruz onu da haklı görüyoruz. Hâ böyle de düşünülebiliyormuş, diyoruz. Bu bizim tefekkür ufkumuzu açıyor. Yaptığımız bu mukayeseli okumalardan, bilinmeyen noktaları daha iyi görür hale geliyoruz. O bakımdan, her şeyden önce bizde, farklı fikirlere tahammül etme zihniyeti ve tutumu geliyor. Ayrıca, onlardan istifade ederek, kendimizi de geliştirme imkanını elde ediyoruz.

*Sizce sırf felsefi okuma yetiyor mu efendim? Mesela; ameli olarak bir takım kişiliği ve rûh yapısını zenginleştirecek desteklere ihtiyaç var mı?*

Evet, dediğiniz gibi, ne çeşit olursa olsun felsefeden istifade edebilmek için, benim kendi şahsî tecrübemi söylüyorum, ibadeti bırakmayacağız. Çünkü iba-

det olmasa bile veya olsa bile, şeytan, insanın kalbine bir sürü iğva veriyor. Malum hadis-i şerif vardır. Sahabeden bazı kimseler Hz. Peygambere gelerek demişlerdir ki: “ Ya Resulallah! aklımıza öyle şeyler geliyor ki, biz küfre düştüğümüzü sanıyoruz!” Cenab-ı Peygamber Efendimiz de bu durum karşısında onları korkutmamış: “Onlar iyi şeylerdir!” demiş ve eklemiştir: “ Ama orada kalsın, kalbinizde kalsın, onları oradan defetmeye çalışın!” Çünkü hem nefis, hem şeytan birlikte insana çeşit çeşit iğva veriyor. Kur’ân-ı Kerim’de de bunun birçok örnekleri var. Bu düşünceler, Peygamberlere kadar da gelmiş. Mesela Hz. İbrahim aleyhisselam da: “Yarabbi! Cesetleri nasıl dirilteceğini bana göster!” diyor, Allah da: “ İnanmıyor musun?” diyor. Hz. İbrahim, bilindiği gibi, ulu’l-azm olan bir peygamber, malum ulu’l-azm peygamberler beş tanedir; yani onlar büyük işler başarmışlardır. Öyle olduğu halde Allah ona “inanmıyor musun?” diyor O da: “İnanıyorum, ama kalben itminan haline ulaşmak istiyorum!” diyor. O zaman Cenab-ı Hak da ona, gözle açıkça gösteriyor. “Dört kuş al! Onları parçala dört dağın tepesine koy! Etlerini karıştır, ondan sonra onları çağır, hepsi sana bütünleşmiş olarak geri gelecektir.” *Bakara 2/260.*

Ben asistan olmadan evvel felsefe kitapları okuduğum zaman aklıma binbir çeşit münasebetli, münasebetsiz şeyler geliyor, bana iğva verenleri de artıyordu. Ama Kur’ân okuyup namaz kıldığım zamanlar, o münasebetsizlikler kayboluyordu.

*Şüphenin bu şekilde peygamberleri de içine alacak genişlikte bir yelpazeye sahip olmaları ilginç.*

Evet, ancak bence, şüphe etmek insanın hakkı, peygamber bile olsa. Ama burada bir incelik var ki, o da şüpheyi devam ettirmemek. Çünkü şüphe, Montaigne’nin dediği gibi, “Yumuşak bir yastık değildir.” Yani insan, devamlı şüphe içerisinde kalırsa, harap olur.

*Bu konuda yakın zamanlarda zihin çabası sarfeden mütefekkirlerimiz var mı?*

Evet, o bakımdan ben size, Filibeli Ahmet Hilmi diye bir mütefekkirimiz var, onu tavsiye ederim. Âlim, fâzıl, filozof bir adam. Onun 'A'mâk-ı Hayâl diye bir romanı var. Şu an için piyasada mevcut. O romanı dikkatlice okuyun. Orada Raci isminde bir felsefe hocası var. Şüphe içerisinde yüzüyor. Bir türlü şüphe denizinden çıkamıyor. Böyle şüphe içerisinde olduğu için de gitgide iyice perişan oluyor. Hem bedenen, hem zihnen. Buhrandan bir türlü kurtulmuyor Ona müracaat ediyor, buna müracaat ediyor, hiç birisinden fayda gelmiyor. En sonunda; “Filan mezarlıkta, Aynalı Dede diye bir zât var, ona git!” di-

yorlar. O da kalkıp Aynalı Dede'ye gidiyor. Aynalı Dede ona bir takım şeyler söylüyor. Sonra onu ney çalarak uyutuyor. Râcî'ye Brahman saraylarını, Aristo'yu Eflâtun'u ve bir çok kimseyi ziyaret ettiriyor. Oralarda hakikatı aratıyor. Fakat bunların hiç birinin cevabı Râcîyi tatmin etmiyor. Bir mecliste filozofların ve bir kısım peygamberlerin Hz. Resul başkanlığında toplandıklarını görüyor. Kapıdan perişan ve pejmürde vaziyette beşeriyet giriyor, mes'ud olmadığını söyleyip saadetin ne olduğunu soruyor. Bu soruya hâzırûnun verdiği cevapların hiçbirisi onu yarasını dindirmiyor. Sonunda başkana soruyor. Onun verdiği cevap onu tatmin ediyor ve Rasulüallah'ın ayaklarına kapanarak "Sensin beşeriyetin kurtarıcısı!" diyor.

Felsefe bölümünde Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'ni okuturken, oradaki talebelere bu romanı okumayı mecbur ediyordum. Bir de benim Hilmi Ziya Ülken'in nezaretinde hazırladığım mezuniyet tezi olan "Türkiye'de 'Rûhcu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi'nin özetini çıkartıp imtihanında da soruyordum. Niçin? bu benim kitabımda dört kişi var; ikisi materyalist, tamamen dinî ve ahlâkî değerleri ve varlıkları, maddeye dayandırıyorlar ve bizim inandığımız şeylerin hepsini kökten inkar ediyorlar. Diğer iki kişi ise bu maddecilere geniş geniş cevaplar veriyorlar. Onların cevaplarını okuyan herkes şâyet çok katı biri değilse, imâna gelir.

*Bu hususta müşahhas olarak bir sonuca ulaştığınızı gösterir bir hatıranız var mı?*

Evet, bir zamanlar İlahiyatçılar Birliği'nde bu konuda bir konferans vermiştim, Kızılay'da Mithatpaşa'da. Konferans sonrası, yanıma üç genç geldi. Üçü de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenciymiş. Dediler ki: "Biz, sizi tanıyoruz hocam." "Nereden tanıyorsunuz?" "Biz sizin kitabınızı okuyoruz, *Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*'ni." Dediler ki: "Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin talebelerinin yüzde doksanı sizin bu kitabınızı okuyor."; "Niye?" diye sorunca: "Çünkü, bizim hocalarımızın çoğu komünist, marksist ve talebelerin çoğu da aynı şekilde komünist marksist. Bizi hiç konuşurmuyorlar. Derse dinin aleyhinde konuşarak başlıyorlar, Allah'ın inkârıyla başlıyorlar. Biz, bir cevap verecek olsak, susturuyorlar. Biz de, sizin kitabınızdaki delilleri hocalara söylüyoruz, o zaman cevap veremiyorlar. Aynı şekilde, yine ateist talebelere söyledığımız zaman da onlar da cevap veremiyorlar. Onun için, imânını korumak isteyen talebeler, bu kitabı alıp okuyorlar!" dediler. Böyle bir olayın olduğunu bu konuşmayla öğrenmiş oldum.

Neyse şimdi konumuza dönelim. Teze çalışırken, Filibeli Ahmet Hilmi'yi dikkatlice incelemiştim. Aynalı Baba ona ney üflüyorsun felsefeci mezarlıkta ken-

dinden geçiyor, Aynalı Baba onu, uykusunda manevî bir yolculuğa çıkarıyor. Onu, önce bir Budist tapınağına götürüyor. Orada Budistlerle görüşüyor, Budistlerin konuşmalarını dinletiyor. Felsefeci, onların fikirlerine bir hakikat var mı diye bakıyor. Bakıyor ki, onların hakikat dedikleri şeylerin, hiçbirinin aslı yok. Ondan sonra, onu Brahman saraylarına götürüyor. Daha sonra Eflatun'a götürüyor, ondan sonra Sokrat'a götürüyor ve Aristo'ya götürüyor onları da dinletiyor. Felsefeci, onlardan da pek bir netice alamıyor. Neticede bir meclis kuruluyor. Bu mecliste, yine dediğim gibi Eflatun, Aristo, Sokrat filan da var. Meclisin başkanı, Rasulullah Efendimiz<sup>(s)</sup> diyor ki: "Kapıya, beşer diye bir fakir gelmiş, İçeri alalım, dinleyelim dertleri varmı!" diyor. Felsefeci de içeri giriyor ve Eflatun'a soruyor: "Saadet nedir?" diye... o da; "İşte saadet şudur." karşılığını veriyor. Ondan sonra, beşere soruyor. O; "Bu, bana saadet getirmedii!" diyor. Sonra Aristo'ya soruyor, derken diğerlerine soruyor, vs. Sonuçta hiçbirinden reçete çıkmıyor. Ondan sonra neticeyi, Hz. Peygamber Efendimiz<sup>(s)</sup> bağlıyor. Neticeye o, ne diyor? "Saadet, insanın hayatı olduğu gibi kabul etmesinde ve onu yaşamasındadır!" Yani teslim olmak. Allah'a teslim olmak. Dinimizin adı da İslâm değil mi? Bakın Amak-ı Hayal, belki de Türkiye'de yazılmış ilk ve tek felsefi romandır.

*Batıdan bu konuda örnek verebilir misiniz?*

Evet, büyük bir Fransız romancısı var, Bernardin de Saint Pierre diye. 1795'te bir roman yazmış. "*Hintli Kulübesi*" diye bir roman bu. Türkçe'ye çok önceden çevrildi. Yetmiş seksen sayfalık bir kitap. Onu okumanızı size tavsiye ederim. Muhtemelen Filibeli Ahmet Hilmi, o romandan ilham almış olmalı. Onda da bir Fransız şeyhi var. Orada da, hakikati arayan adamı, Hint saraylarına falan gönderiyor. Kendine göre bir sonuca varıyor, fakat Filibeli gibi müspet bir netice çıkartamıyor. Neyse meseleyi fazla uzatmayalım. Bu yönüyle felsefi düşünce, insana bir takım imkanlar getiriyor. Cemiyete de öyle. Felsefi düşünceyle gelişmiş kimseler, umumiyetle, umumiyetle diyorum, çünkü istisnaları da var, birbirlerinin fikirlerine hürmetkar olur. Yani, başka fikirlere hürmet etmeyi öğrenirler ve öğretirler. Bu çok mühimdir tabii.

*Bu açıdan İslâm Dünyası'nda genel olarak durum nasıl efendim?*

Şimdi görüyorsunuz İslâm dünyasında bir takım akımlar var. Bunlar İslâmî kökenli veya değil. Bu akımlara mensup olursanız, iyi sayılırsınız. Muhalefet ederseniz kötü sayılırsınız. Hatta Müslümanların elinde, eskiden beri kötü bir silah var, önüne geleni **tekkir etmek**. Halbuki hadisler var veya işte mezhep İmâmalarının tekkirin ne kadar kötü olduğuna dair görüşleri var. Tekfir etme

imkanı, bize verilmemiş, yani tekfire hakkımız yok bizim; nihâi kararı verecek olan, kalplerin iç yüzünü bilen Cenab-ı Hakk'ın bizzât kendisidir. Kendi hakkımda da bir şey söyleyemem, hele başkası hakkında da hiç bir şey söyleyemem. Tekfir etmek öyle basit ve ucuz, kolay bir şey değil.

Descartes'ın "Ahlak Mektupları" diye bir kitabı var. Türkçe'ye çevrildi, birkaç defa Milli Eğitim bakanlığı bastı. Bunlar, Prenses Elizabeth'e yazılmış mektuplardır. Orada Descartes iki mektubunda, Seneca diye Romalı bir filozoftan bahsediyor. Seneca "Mesut Hayat" diye bir kitap yazmış. Descartes, orada: "Bugün ekselansımıza Seneca'nın bu kitabını tanıtacağım." diyor. "Seneca, bir takım hakikatleri görmüş; fakat bir takım hakikatleri de görememiş." diyor. Niye görememiş? "Aklı ilâhî nûrla aydınlanmadığı için bazı hakikatleri de görememiş." diyor. Bunu başka örnekleri de var.

#### *Aklın ilâhî nûrla aydınlanması hususunu biraz açar mısınız efendim?*

Tabi ki! Akıl, ilâhî bir mevhibe. Allah'a inaniyorsanız şâyet. Materyalistler gibi düşünürseniz, biyolojik bir özellik bu. Zihnin biyolojik bir özelliği. Beyin diyorlar. Televizyonda görüyorsunuz. İnançsızlar, beyin diyorlar. Halbuki beyinle zihin ayrı. Zihin, tamamen manevi bir şey. Niye ayrı? Çünkü beyin, dedede de var, filde de var, aslanda da var. Bilmem nede de var. Ama onların zihni, insanınki gibi değil. Ne fikir üretebiliyor, ne ilim üretebiliyor, ne sanat üretebiliyor, ne imânı var, ne de itikadı var, ne de plan proje yapıp bir medeniyet kurabiliyorlar.. Dolayısıyla biz; hayvanlarda zihin kanunlarının işleyişini arayamayız. Yani, şu köpek mantıksız hareket etti veya şu hayvan mantıksız hareket etti diyebilir miyiz? Ama; "Şu adam, ne kadar tutarsız." diyoruz. Hayvan için tutarsız diyemiyoruz. Veya çocuk için de aynı şeyi diyoruz. Çünkü, zihnin melekesi gelişmemiş. Dolayısıyla burada, birinci derecede zihnin aydınlanması meselesi var. Aydınlanmacılara bakıyorsunuz, onlar da böyle söylüyorlar. Bugün hâlâ, fetret devrinden beri bize aşılama çalışılan aydınlanmacılık ve modernizm anlayışı ile, bize hâlâ onları benimsetmeye çalışıyorlar.

#### *Biraz açabilir misiniz bu hususu?*

Evet, Batıdaki bu aydınlanma denilen hadise farklı bir şey. Aydınlanmanın beş büyük filozofu var. Descartes, onlardan biridir. Ondan sonra John Locke "İnsan Zihni Üzerine Denemeler" diye bir kitabı var, Türkçe'ye çevrildi iki cilt halinde. Bu kitabın, bir de özeti çıktı. Orada, 20 -30 sayfalık bir özet var. Hep bilgi üzerinde duruyor; ama bakın öyle güzel şeyler söylüyor ki: "İnsandan önce bilen şuurlu bir varlık olması lazım, aksi takdirde, insan bilgisi mümkün değil. Bu bilen varlık, bir manevi varlık olması lazım. Çünkü, madde, bilgi üre-

temez.” diyor. Diğer İslâm filozlarında olmayan tarzda, olmak üzere Allah’ın varlığını ispat etmeye çalışıyor ve yine: “ Maddenin kendi kendine bilgi üreteceğini söylemek, bir üçgenin, kendi kendine iki dik açı çizeceğini söylemek kadar saçmadır.” diyor.

Hatta, size başka bir şey söyleyeyim. Orta Çağ’dan itibaren, ondokuzuncu. asra kadar Batı, tıp fakültelerinde, İbn Sina’nın “*el-Kânûn fi’t-Tıb*” kitabı, herkesin mecburi el kitabıydı. Hatta, ona kızıyor şimdi bazı batılılar: “Bizim kafalarımızı dondurdu, bizim ilmî ilerlememizi engelledi.” diye... “*el-Kânûn fi’t-Tıb*”, ne yazık ki daha Türkçe’ye doğru dürüst çevrilmemişti. Ben Kültür Bakanlığı’nda, Bin temel eserler komisyonu başkanırken, Esin Kahya hanım var Dil Tarih’ten emekli oldu şimdi, ona tercüme işini sipariş verdim; “Bunu bakanlık adına tercüme et!” diye. Önce birinci cildini tercüme etti ve basıldı, daha sonra ikincisi de basıldı. Sonra da sahip çıkan olmadığı için orada kaldı.

*Tercümelerde eksiklikler oluyor mu, kalite durumu sizce nasıl?*

Araştırmadım; ama şöyle bir şey söyleyebilirim: Gazalî ve Aristo üzerine tez hazırlarken Gazalî’nin “*el-İktisad fi’l-İtikad*” kitabını fakülteden çıkan tercümesine bakıyordum. Çok kısa bir cümlede pek anlaşılıyordu. Arapçasına baktım, cümle sonundaki beyinün okunması gereken beyne diye okunmuş. Kelimenin sonunda beyne olmaz, sonra beyne diyebilmek için iki şey olmalı ki onların arasında diyelim. Kitabı aldığım rahmetli Kemal Işık’a götürdüm. “Şurayı okur musun ağabey?” dedim. O hâlâ beyne okuyor. “Peki nasıl tercüme edeceğiz.” dedim, tabii içinden çıkamadı. Yine bu tezi hazırlarken Gazalî’nin “*Meâric’-il-Kuds fi Ma’rifet’in-Nefs*” adlı kitabını aslını okuyorum. Bir cümlesinin içinden çıkmadım. Dışarıda “Mukaddes Merdivenler” diye yapılmış bir tercümesi vardı. Onu satın alıp baktım ki o cümlelerin bulunduğu yerden bir buçuk sayfa atlanmış.

Daha enteresanını söyleyeyim: Ben görmedim, ama bir tanıdık söyledi. Seyyid Kutub’un “Kapitalizm ile İslâm’ın Çarpışması” kitabında şöyle bir cümle varmış: “Kâle Makaryos Patrik-i Antakya.” Bu cümleyi Türkçeye şöyle çevirmiş, mütercim: “Makaryos, Antakya yoluyla dedi ki.” Mütercim Patrik kelimesini bitarîk diye okuyor, fakat mânâ nereye uçuyor, bunu düşünmüyor.

İbn Sina’yı aslından okumak için Arapça öğrenmek şart. Acaba bizde, böyle bir merak var mı? Onu, aslından doğru olarak okuyabilmek için, kuvvetli bir Arapça’ya ihtiyaç var. Bakınız ben, burada Ankara İlahiyat’ta on altı sene ders verdim. Dekan yardımcılığı yaptım. Arapça derslerine girdim. Öğrenciler: “Bıktık hocam, hep Batılı filozoflardan bahsediyorsunuz. Bize biraz da İslâm filozoflarından bahsedin.” dediler. Biz de “olur!” dedik. Bunun üzerine



Sabuni'nin İmâm Maturidî'nin fikirlerini anlatan bir kitabı var ya, işte oradan bir paragraf getirip önlerine koydum; imtihanda sordum "Açıklayın!" dedim. Kimse açıklayamadı. Arapça'sını geçin Türkçe'sinden bile açıklayamadılar.

*Çok ilginç bir tespitte bulunmuşsunuz.*

Evet, Hamdi Yazır'ın tefsirinde birinci ciltte, güzel şeyler var, Descartes'ın "Düşünüyorum, o halde varım!" fikrinden ilham alarak yazmış. Çok güzel yazmış, bana göre, onu da aşmış yani. Öğrencilere, oradan bir paragraf getirdim, iki üç satırlık bir şey. "Açıklayın!" dedim. Yine açıklayamadılar. Bunun üzerine: "Bakın, Müslüman filozof diyordunuz, alın size hem de yirminci yüzyılda, üstelik bir de Kur'ân tefsircisi." Ama açıklayamadılar. Çünkü, hazır şey istiyor talebeler. Hatta bir hocaya: "Sizin o anlattığınız şeyleri biz gazetelerden de okuyoruz, hiç gelmeseniz de olur." demişler gâyet terbiyesiz şekilde. O dönem dekan yardımcısıydım. Sınıfa da derse giriyordum. "Böyle demişsiniz bir hocanıza, utanmıyor musunuz siz! Ne işiniz var o zaman burada!... Alın o zaman Hürriyet gazetesini, O açık üniversite diploması veriyor. Gidin alın oradan okuyun öyleyse Diplomanızı da alırsınız. Burada sürünmek zahmetine de katlanmazsınız.." demek zorunda kaldım.

*Talebeler maalesef hazırcı zihniyete sahip zora talip olan yok! Haklısınız.*

Bakın yine bir misal vereyim. Ben dekan yardımcısı iken tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm derslerinin Arapça okutulmasını talep etmiştim. Hoca Arapça konuşacak imtihan da Arapça olacak. Arapça böyle dört sene sürerse, bu çocuklar su gibi Arapça öğrenir. Yani mecburen öğrenir. Bu talebim yönetim kurulundan geçti; fakat üniversite senatosu kabul etmedi. Üzerinde durulsaydı sanırım oradan da geçerdi. Çünkü, burası İlahiyat Fakültesi. Ama; üniversiteden önce, bunu kim istemedi, biliyor musunuz? İlginçtir, bu derslere giren hocalar istemedi. Niye istemediler? Suudi Arabistan'a giderek ve oradan bol para alarak bu dersi veriyorlar ve bir kısmı orada okuduğu halde. Ama burada sıkıntıya girmek istemiyorlar.

*Şimdi de maalesef durum aynı hocam. Dil problemi, gerçekten açılım yapmak için çok mühim. Bu konuda sizin uygulamalarınız nasıldı?*

Kütüphanede de Irak liselerinde okutulan ders kitapları var. Onlardan açıyorum, metin seçip boydan boya tahtaya yazıyorum, ondan sonra bazı yerlerini harekeliyorum. Ondandır, yüksek sesle dört defa okuyorum. Daha sonra dört defa da hep beraber sınıfça okuyoruz. Ondandır da tek tek, sen oku, sen oku diye. Neyse, bir gün çocuğun birine dedim ki; "Sen oku!" "Ben

okuyamam hocam!" dedi. "Niye?" dedim. "Ben lise mezunuyum, burada İmâm-hatip mezunları var, onlar daha iyi okur, daha iyi bilirler." dedi. "Yanlış düşünüyorsun. İmâm-hatip mezunları buraya gelirken, bir şeyler biliyoruz zannederler, buradan mezun olurken onları da unutup giderler." dedim. Sınıfta o sırada İstanbul'da İmâmlık yapan bir çocuk var, siyah gözlük takar, çok da şık giyinir, havalı biri. "Oku bakayım; Mehmet Ali!" dedim ve hiç okuyamadı. O zaman lise mezununa: "Bak bu adam hafız, bir kelime bile okuyamadı, görüyor musun? deyince o zaman, o liseli çocuğa ve başka lise mezunlarına bir gayret geldi, bir gayret geldi, hayret edersiniz.

Bir de bir kız vardı. Adını da unutmuyorum hâlâ. 30 sene 35 sene oldu, Ayten diye. Neyse. İmtihanı yapmıştık. Ondan sonra gramerden yazılı yaptık. Yazılıdan, gramerden geçeni eledik. Diğerlerini sözlüye aldım. Sözlüde de, rahmetli Prof. Dr. Mücteba Uğur aynı zamanda hattattı, ona kitaplardan verdim. Şöyle kâğıtlara birer paragraflık yazılar hazırladı. "Bu paragrafları hareketleme!" dedim. Sonra imtihanda da gelenlere yazıları okuttum. "Oku bakayım." diyorum. Düzgün okuyana on veriyorum. Bizim İmâm-hatip mezunlarının hepsi döküldü. Ben okuyamam diyen liseli çocuğa ve Ayten dediğim kıza da iyi okuduğu için on verdim. Polatlı müftüsü olan bir genç vardı. Eski usûlden okumuş. Arapça'sı çok çok iyiydi ona dokuz verdim. Bu duruma kendileri de bozuldular. Yani Arapça'yı halledemiyoruz, diye. Her şeyden önce gayret lazımdır. Bakın biz talebeyken, bazı arkadaşlarımız grup halinde Arapça'ya dışarıda kendileri çalışırlardı veya dışarıdan özel ders alırlardı.

*Siz de dışarıdan özel olarak kendinizi yetiştirmek üzere ders aldınız mı?*

Ben 1967 şubatında, Ordu Perşembe Öğretmen Okulu'ndan Ankara İmâm-hatip okuluna tayin oldum. O sene ocak ayı ramazandı. Bir gün iftara yakın Kur'ân okurken duâ ettim: "Yârab! Bana bu senin kelimini anlamayı ne zaman nasib edeceksin?" dedim, gözlerimden yaş geldi. Hacet kapısı açılmış. İki hafta sonra fakülte'deki bir asistan arkadaşım Mehmet Maksudoğlu, telgraf çekti: "Bağdat bursları açıldı, müracaat et" diye. Ben de: "Askerlik mâni mi?" diye bir telgraf çektim. "Mâni görünmüyor, gel, müracaat et." diye bir telgraf daha geldi. O ay içinde benim "Türkiye'de Ruhçu-Maddecî Görüşlerin Mücadelesi" adlı kitabım Hilmi Ziya Bey'in takrizi ile yeni çıkmıştı. Bu kitap çok yankı uyandırdı. Bu kitabı alıp okuyan merhum ve mağfur Fethi Gemuhluoğlu adında tasavvuf neşvesi tadmış bir güzel insan bana küçük bir mektup göndermiş. Kitabı övüyor, bunun aynıyla bir cihat olduğunu söylüyor ve "Emrinizdeyim" diyor Ankara'ya gelince doğru ona gittim. Beni öğretmenlikten atmak için bakanlığın ve müfettişlerin elinden koparıp beni Bağdat'a gönderdi. Ankara'ya gelince

bakanlıktan öğrendim ki beni Ankara İmam Hatip okuluna tayin etmişler. Hemen eşyayı toplayıp geldim ve vazifeye başladım.

Sen de (Ethem Cebecioğlu) o sırada benim talebem olmuştun. Bana altıncı sınıfın Arapça dersleri de verilmişti. O derslerde Arap edebiyatı da vardı. Baş muavin rahmetli Gaip Bey'e gittim "Ben Türk edebiyatını bilmiyorum ki Arab edebiyatını bileyim, ben bu dersi okutamam, onu üzerimden alın." dedim.\*\*\*\*

Mustafa Mutlu vardı Ankara'da... Ezher'de okumuştun. Tercümelere filan vardı. Onu tanıyordum, ona gittim dedim ki: "Bana Arapça ders vereceksin!" "Ben o işleri bıraktım." dedi. "Bana lâzım! Benim için başlayacaksın." dedim. "Peki, senin hatırın için başlayalım." dedi. "Ama, ben sana dersin ücretini ödeyeceğim." dedim. "Para almam!" dedi. "Alacaksın! Ben, para verdiğim için ciddi tutacağım, sen de para aldığın için ciddi tutacaksın. Angarya olmasını istemem!" dedim. Celaleyn tefsiri okuyorduk. Ayrıca Emsile, Bina, Maksud, Avamil vs. filan onları bitirdik. İmâm-hatipli talebelerim, üç ay sonra dediler ki: "Hocam sizde bir değişiklik var, ama biz anlayamadık!" Yani durum böyle oldu. Sonra da o sene lutf-i ilâhî ile Bağdat'a gitmek nasip oldu. Orda iki ders yılı geçirdik. Burada öğrendiğimiz gramer kaidelerini orada tatbik etmek mümkün oldu. 1968 yazında iki arkadaşla ve ailelerimizle birlikte Şam'a gittik ve orada iki ay kaldık. Bir lise hocası tuttuk ve iki ay ders aldık. Daha doğrusu bize metin okuttu ve kompozisyon yazdırıp kendisi tashihini yaptı. Böylece Arapçayı biraz ilerletmek imkanı bulduk.

Onun için eksikliğinizi tamamlayın. Ama, eksik de hiç bitmez, bunu iyi bilmek lazım. Şu Arapça, Farsça, Osmanlıca'yı öğrenin. Ondan sonra okuyacaksınız, ama seçerek okuyacaksınız, bütün kitaplar okunmaz.

*Hocam gerçekten değerli tavsiyeler bunlar. Şimdi konumuza kaldığımız yerden devam edelim. İmânla aydınlanan akıl konusunu değerlendiriyordunuz.*

Evet, imânla aydınlanmış bir akıl olsa bile, tasavvufî bir hayat onu aşan ihsan merkezli bir hayattır. Tasavvufî hayat, şüphesiz, nefis terbiyesine dayanan bir hayattır. Yani tasavvufî hayatta, verilen vazifeleri evrad u ezkârı vaktinde ve muntazam yaparsanız, manevi yönden yükselme imkanınız olur. O da, sizin günlük hayatınıza yansır veya yansımaya başlar. Bunu da, siz kendiniz bizzât farkedersiniz. Hem huzurunuzdan dolayı, hem de davranışlarınızdaki takvaya yönelen incelikten dolayı. Ayrıca, bir de karşınızdakiler de, başkaları da bunu az çok hissederler. İnsanın tabii nefis terbiyesi mücadelesi içinde olması mühim bir şey. Hani Necip Fazıl diyor ya: "Yetişey zorlu nefis mücadelesi!" Nefis muhasebesi diyor, ama tabii ki bu biraz zor.

*İlahiyatlarda uzman olmayan çevrelerce, sivil toplum örgütü olan 5500 vakıf müessesesinin, yapılan çalışmalara göre % 50'den fazlası tasavvufî kaynaklı olmasına rağmen, tasavvuf yolu köreltici olarak, pasifizm olarak değerlendiriliyor, hocam. Ne dersiniz bu hususta?*

Efendim şöyle söyleyeyim. İmâm-ı Rabbânî Hazretleri: “ Ben on yedi sene uğraştım nefis terbiyesinde, zor mesafe kat ettim.” demiş. O, on yedi senede bu işlerin içerisinde çıkamıyorsa, bizler 50-60 senede çıkamayız. Ama buna rağmen, herkesin kendine göre kat edeceği bir mesafe var kabiliyetine göre. Geçen televizyonda da söz konusu oldu. Hem de iki ilahiyatçının yanında. Birisi de dinler tarihçisi diye, dışarıdan bir adam. “ Tasavvufa girmek tehlikelidir. Bir tarikata girip bir şeyhe tabi olmak, onun emrine girip onun emrinin dışına çıkamamak. Dolayısıyla zihnini, iradesini bilgisini köreltmek, bilgisini işe yaramaz hale getirmek, hürriyetini kaybetmek..” vs. gibi bir sürü şeyler söylediler. Derler ya “tarikata giren kimse, bağlandığı zâta, teneşirdeki ölü, nasıl cenazeyi yıkayan adama teslim oluyorsa, öyle teslim olacak”. Böyle şey olmaz filan diyorlar.

*Şeyhe tam bir iradesizlikle teslimiyeti ifade eden Bâyezid'in bu sözünü nasıl açıklarsınız?*

Bence bunun açıklaması şöyle: Mesela ben, berbere gidiyorum. Niye? Berberin usturasıyla benim boynumu kesmeyeceğinden emin olduğum için gidiyorum. Öyle mi? Evet. İşte bunun gibidir diye düşünüyorum şeyhe teslimiyeti.

Bakın, bir başka misal vereyim. Ben Avrupa'ya gidiyorum. Orada İngiltere'de, Fransa'da kalabalık daha çok. Herkes metroda, tren gelecek diye beklemekte... Herkes trene bineceğim diye uğraşır. Tren istasyona şöyle yaklaşırken, kalabalığın içerisinde biri çıkıp seni itiveriyor trenin altına. Böyle olaylar çok oluyor ve o kadar çok hadise var ki, şikâyet şikâyet üzerine. Bir gün, Fransız İçişleri Bakanı çıktı televizyona; “Biz yakalıyoruz iteni. Siz korkunuzdan şahitlik yapmadığınız için, suçluyu bırakmak zorunda kalıyoruz.” dedi. Ben şimdi, şuraya giderken birinin beni tren altına, otobüs altına itmeyeceğini nereden bileceğim? Veya bir arabanın benim üzerime gelmeyeceğini, nereden bileceğim. Ama ne oluyor, böyle olumsuz şeylerin olmayacağına inanıyoruz. Yani intisap olayında, bir zâta bağlanmanın da bu şekilde görülmesi lazım.

Bir de şu var; şimdi bir şeyh diyelim mesela... Ankara'da, İstanbul'da, Suriye'de vs. şurada burada... Milyonlarca insan, şeyhlere bağlanıyor. Adıyaman'da Muhammed Raşid Hazretleri var, belki de 3-5 milyon müridi vardır. Şimdi o, müritlerinin hepsini tanıyor mu yani tek tek... Bu mümkün değil. Hep-

siyle tek tek görüşüyor mu? Bu da mümkün değil. Veya bütün müritleri kalkıp, tek tek ferdi olarak onu ziyaret edebiliyor mu, mümkün değil. Ama ne oluyor? Falan yerde onun bir vekili oluyor. Görüşmek isteyen gidiyor onunla görüşüyor. O da ona: "Sen günde, şu kadar namaz kılacaksın, şu kadar salavat getireceksin, şu kadar tevhid çekeceksin vs. diye evrad ve ezkar veriyor. İntisab eden kişi, bunu yaptığı zaman, onunla bağlantı kuruluyor zâten. Verilen dersi yapmazsa, manevî hisse de yok. Bu kadar basit. Ama, tâ meşrutiyet yıllarından beri, böyle şeyler söyleniyor. Yani hiçbir tarikat şeyhi, tabii sahih olanlarından bahsediyorum, müridinin yattığına, kalktığına, yediğine, içtiğine, dediğine vs. asla karışmaz. Ama gelir sorarsa: "Ben, şöyle bir işe girişmek istiyorum, bir tavsiyeniz var mı?" diye, o da tavsiyelerde bulunur. Aynı durum, Hz. Peygamber için de söz konusuydu. Sahabeler aynı şekilde, O'na da soruyorlardı böyle şeyleri. Peki ne diyordu? "Dünyevî şeyleri siz, benden iyi biliyorsunuz." diyordu. Uhrevî şeyleri o, daha iyi biliyor. Ama dünyevi şeyleri, ziraat nasıl yapılır, bilmem ne nasıl yetiştirilir? Hz. Peygamber onu beşeriyet icabı bilemeyebilir. Bu yüzden, O'na ashabıyla meşverette/ danışmada bulunması emredilmiştir. Ama, "Şöyle yapın!" dese ve dediği çıkmazsa, birileri ondan zarar görse, o zaman Hz. Peygambere: "Sen nasıl peygambersin?" derler. Tarikattaki teslimiyet de böyle işte. O bakımdan tasavvufî hayat Türkiye'de, İslâm dünyasında ve Batıda da aynen böyle.

#### *Batıda durum nasıl hocam?*

Bugün, Batıda ancak, rahibeler veya özel bir takım insanlar, kendilerine göre tasavvufî bir hayat yaşıyorlar. Bu özel durum Budistlerde de var, Yahudilerde de var.

#### *Tarikat, içtimai olarak hangi değerdedir?*

Bir defa tasavvufu bir nefis terbiyesi, bir ruh tezkiyesi, ömür boyu süren bir sabır eksersizisi, kimseyi incitmeden kimsenin sözünden incinmeden kemale doğru dikenli, taşlı, tehlikelerle dolu bir yolda ilerleme süreci olarak görmek icab eder. Hatta bu mânâda günümüzün kavramalarıyla söylemek istersek felsefe "düşünme mühendisliği" ise tasavvuf da "gönül/şâr inşa etme mühendisliği" dir. Ne diyor Hacı Bayram Velî hazretleri?

*Ansızın bir şâra vardım,  
Ol şârı yapılırd gördüm,  
Ben dahî yapılırd oldum  
Tâş ü toprağ arasında*

Tarikatı tasavvufî hayatı yaşamayı içtimai hayatın ve içtimai ahlâkın temeli sayanlar var; mesela tekke ve zâviyeler kapatıldığı zaman Hilmi Ziya Ülken şöyle demiş : “İçtimai ahlâkın kökü kurumaya başladı.” Çünkü kimse bilmiyor ki, şimdi Türkiye’de bir takım tarikatlar var. Diyelim ki Nakşibendilik var, Nakşibendiliğin kolları var, Rıfailik var, onun kolları var, Kadirilik var vs. Bunların, milyonlarca taraftarı var. Ben diyeyim, on milyon, siz deyin yirmi milyon ve kendileri de bilmez sayısını, ne kadar olduğunu vs.ni. listesini de tutmazlar. Yani, hesabını tutmak da mümkün değil. Ama oradan bir feyiz almaya başladı mı, o zaman kendini kontrol etmeye başlıyor insan. Nefsânî arzularını kontrol altına almaya çalışıyor. Mesela; paraya karşı düşkünlük, servet düşkünlüğü diyelim, her nefiste var, herkes zengin olmak ister. Ama herkes zengin olmak isterken bazı insanlar vardır ki paranın esiri olup onu putlaştırılmazlar. Mesela, Mehmet Akif diyor ki:

*Doğduğumdan beridir aşığım istiklâlâle  
Bana hiç tasmalık etmiş değildir altın lâle.*

Altın lâle dediği; para. Paraya ben hiç köle olmadım, parayla beni kimse satın alamadı, paranın hatırı için kimseye eğilmedim, diyor. Veya neyse, mevki için, makam için vs..Hal böyle olunca kendi nefsânî arzularını kendisi bir mürşidin yardımıyla kontrol altına alabilmişse ve bu insanlar toplumda artarsa, o toplum ahlâken ve fiilen düzelme yoluna girmez mi? Böylece ahlâklı, faziletli ve çalışkan insanların meydana getirdiği yeni toplum meydana getirilmiş olmuyor mu? Bir Marksist yazara atfedilen bir sözden bahsediliyor. O kişi demiş ki: “Müslümanların ahlâkı toplumda geçerli olmasa hiç birimiz sokağa çıkamayız, çıksak bile yürüyemeyiz.”

Şimdi ben size başka bir şeyden bahsedeyim.

*Evet, buyurun sayın Hocam!..*

Erol Güngör vardı, Allah rahmet eylesin, büyük mütefekkir ve bir bilim adamıydı, Konya’ya 1982’de rektör tayin edilmişti. 8 ay sonra da vefat etti. Benim yakın arkadaşım. Askerliği beraber yaptık vs. Şimdi bakın bu rektör oldu. Hemen arkasından işte Cumhuriyet gazetesiydi, Hürriyet gazetesiydi vs. gibi bir takım gazeteler, her gün onun aleyhinde yazılar yazdılar. 8 ay yazdılar. Erol Güngör’ün bir kitabından bir cümle alıyorlar, işte bu Atatürk düşmanıdır, bu Doğramacı’nın tayin ettiği inkılab düşmanıdır, Cumhuriyet düşmanıdır vs. Askeriye veya bir takım Yargıtay üyeleri vs. bu gazeteleri okuyor. Bunlar tabii takmış kafayı. Bir değil, iki değil, beş değil. Erol Güngör de İlahiyat Fakültesi dekan vekili olarak beni oraya çağırıldı. Ölümünden bir ay önceydi. Dedim ki: “

Her gün senin aleyhinde yazı çıkıyor. Çarpıtıyorlar, doğruyu yanlış söylüyorlar, bilmem ne yapıyorlar. Şahsen rahatsız oluyorum ve endişe de ediyorum, seni buradan alırlar diye.” Rahmetli Erol Güngör, dünyaya hiç değer vermedi. Sufî meşrepti o. Kalbinden rahatsızdı, açık kalp ameliyatı geçirmişti; rektörlüğü kabul etmesi, sırf hizmet etmek içindi. Önce burun kıvırdı, sonra dedi ki: “Benim meselem değil bu, beni hiç ilgilendirmez.”. “Allah, Allah ne demek yani, benim meselem değil, senden bahsediyorlar, senin aleyhine yazıyorlar. Peki kimin meselesiymiş?” dedim. “Doğramacı’nın meselesi.” dedi. Şimdi bakın, bugün pek çok rektör, dekanlar, bölüm başkanları var, hepsi yerlerinde kalmak için kulis yapar falana, filana, yaranmaya çalışırlar, bilmem ne yaparlar. Çoğunda; “Benim meselem değil, Doğramacı’nın meselesi!” demek gibi bir dik duruş hiç yok. O: “Doğramacı, isterse görevden alsın beni, ben bu makamın varisi değilim ki, bu makam bana tapulu değil... İsterse de almasın.” diye değerlendiriyor, böyle mühim bir meseleyi. Sekiz ay aleyhinde yayın yapıyorlar, kafasına takıp dert etmiyor. İşte böyle insanlar da var.

*Dediğiniz gibi, şahsiyetli dik duruş da tevhidde önemli bir husus!*

Evet, bakın size başka bir misal vereyim bu da servet hususunda. Ben bu örneği çeşitli yerlerde hep anlatırım. Süleyman Ateş’ten dinlemiştim: İmâm-ı Azam merhum, bir gün ders veriyor. Talebelerinin bir kısmı gelmiş demişler ki: “Efendim! Halife size 30 deve yüklü servet ve mücevherat gönderiyor. Kervan yola çıkmış. İmâm-ı Azam biraz düşünmüş: “Elhamdülillah!” demiş. Talebeleri şaşırılmış. “Hiç bir şey anlamadık bundan! Bir servet geliyor, elhamdülillah; diyor.” diyerek... Bunun üzerine İmâm-ı Azam: “Kalbime danıştım. Bu servet geliyor diye onda küçük bir sevgi emaresi var mı, diye düşündüm. Kalbimde böyle bir emare olmadığını gördüm onun için elhamdülillah, dedim.” şeklinde açıklamış. Derken ertesi gün bir haber daha gelmiş. “Hocam!” demişler, “Halife, kervanı geri çevirmiş!”. İmâm-ı Azam yine bir müddet düşünmüş. Biraz sonra “Elhamdülillah!” demiş. Talebeleri bunun üzerine: “Hocam kervan geliyor dedik ‘Elhamdülillah’, dediniz. Dönüyor, gelmiyor dedik yine ‘Elhamdülillah’ dediniz, anlamadık!” diye ondan açıklama istemişler. İmâm-ı Azam bunun üzerine şu açıklamayı yapmış: “Kalbime sordum: ‘Bu servet geri gidiyor, hiç üzüntü duyuyor musun?’ diye. Gördüm ki hiçbir üzüntü yok! Onun için Elhamdülillah, dedim”

*Tasavvufu tarif ederken bir sûfi: “Hiç bir şeyin sana sahip olamaması!” açıklamasını yapmış.*

Evet, doğru, ancak biz böyle bir kalbe sahip olamayız. Belki hiçbirimiz

sahip olamayız. Ama, hedef bu olmalı. Yani, para bize kulluk etmeli, biz paraya kulluk etmemeliyiz. Makam bize kulluk etmeli, biz ona değil. Peki biz, makamlara yükselmeyecek miyiz? Hayır, yükseleceğiz tabii ki... Önümüze gelen fırsatları değerlendirmek lazım, neresi olursa olsun.

Şimdi mesela merhum pederimden dinlediğim bir durumu anlatayım. İmâm-ı Azam'dan yine bir misal. İmâm-ı Azam biliyorsunuz çok zengin. Atları var, develeri var, ticaret kervanları var, onları işleten adamları var. Bir de komşusu var. O da zengin, onun da atları var, kervanları var vs. Komşusu da iyi bir adam, ehl-i salah yani. Bir gün gelmiş İmâm-ı Azam'a: "Ya İmâm! Senin bu kadar servetin var, atların, hayvanların emvalin var. Benim de var. Fakat namaz kılarken, bu atlar aklımdan hiç çıkmıyor. Hep onlar geliyor aklıma ve beni onlar meşgûl ediyor, onlardan kurtulamıyorum. Sen ne yapıyorsun?" demiş. İmâmı Azam'ın verdiği cevap çok veciz: "*Ben onları, kalbime değil, ahıra bağladım.*" Biz, her şeyi kalbimize bağlıyoruz. Ondan sonra, ya stres diyoruz, ya da bunalım vs. diyoruz. Kalbimizi bunlardan bir kurtarabilirsek. İşte tasavvufun yolu budur.

*Tasavvufta kalbi havâtırdan korumak, tasfiye-i kalb açısından önemli bir husus. Bu hususta ne dersiniz?*

Evet, o kalbi, havâtırdan korumak çok mühim. Tasavvufî tabirle havâtır, yani hatıra, aklı işgal ettiği zaman, ne namaz kalıyor, ne huzur. Hadislere göre, Peygamber Efendimize de bu tarz şeyler geliyormuş zaman zaman. Ama bunlarla mücadele etmek lazım. Devamlı surette, namazda mücadele edilecek. Kur'an'ı Kerim'de bir âyet var: "Ve kul rabbi euzubike min hemazâti's-şeyatîn ve euzu bike rabbi en yahdurûn." Mü'minûn 23/97-98. Bu âyet-i kerimeyi okuyun, mânâsını düşünün. Yani: "De ki": diyor Peygamberimiz (s)'e Cenab-ı Hak: "Şeytanın hemezâtından; yani şaşırtmalarından, dürtmelerinden, her türlü kötülüğünden, Sana sığınırım. Ve hazır olmasından da Sana sığınırım!" Şeytan sadece iğva vermekle kalmıyor, gelip girip kafayı da karıştırıyor. Korunmak için Nas, Felak'ı da bu gibi hıfz âyetlerini çok okumak lazım. Beni de çok işgal ediyor, öyle zamanlarda ya kelime-i tevhid okurum, yahut lafza-i Celâli tekrar ederim. Esasında Mevlânâ'nın dediği gibi kalbi iyi temizlemek lâzım:

*Kır oğul zinciri, hür gez, hür konuş,  
Yok mu altından gümüşte kurtuluş  
Kaldırıp deryayı akıtsan eğer,  
Bir dolumluktan çok almaz testiler.*



Yahut:

*Ya senin aynan niçin vermez akış  
Çünkü tutmuş üstü kat kat pas ve is.  
Pas ve isten kurtarırsan aynanı  
Parlatır nûruyla aynan her yanı  
(Abdullah Öztemiz'in mesnevî vezninde tercümesinden alınmıştır.)*

**Benliğin inşasında, kulu tövbeye götürecek ibret, basiret ve tefekkür gibi anlayışla alakalı melekelerinin de gelişmiş olması lazım. Ne dersiniz bu hususta?**

Evet, Kuşeyri Risâlesi'nden bu hususta misal olarak vermek istiyorum. Hicri 187/ m. 803 senesinde vefat etmiş, Fudayl bin İyaz. Bu zât, medresede okumuş. Kendisi Horasan ahalisinden. Sonra işi eşkıyalığa dökmüş. Uzun süre eşkıyalık yapmış. Kervanlar soymuş. Fakat, okur-yazar olduğu için, kimden ne almışsa tek tek yazıyor ve aldıklarını da bir mağarada istif ediyor. Tabii aradan epeyce bir zaman geçmiş ve yine bir gün soygundan dönmüş. O sıralar bir hanıma da gönülünü kaptırmış. Bahçe duvarından onun evine girecek. Bahçe duvarına çıkmış bakmış ki, karşıdan Kur'ân okunuyor. Medrese mezunu olduğu için Arapça'yı iyi biliyor. Okunan bir âyet: "Artık bize dönme zamanı gelmedi mi?" Hadid 58/ 16. mealinde. Onu duyar duymaz bir ürpermiş. "Geldi ya Rabbi!" demiş; ondan sonra birden geri dönmüş ve tövbe etmiş. Defterini çıkarmış, kimden ne soymuşsa tek tek iade etmiş. Sonra: " Bu gece gideceğim, şöyle virane yıkık bir binanın bir köşesinde sabahlayacağım!" demiş. Bir viraneliğe geliyor. Duvarın öte tarafında da iki genç var, biri diyor ki: "Burada kalmayalım, hadi gidelim, yola devam edelim." Öbürü de diyor ki: "Fudayl bin İyaz, bizi yolda soyar!" Bunun üzerine Fudayl bin İyaz kalkıp diyor ki: " Artık hiç korkmayın, hiçbir şey olmaz, gidin yolunuza." Burada söyleyeceğim esas husus şu; zamanla Fudayl mânevî olarak olgunlaşıp, kamil bir insan, hassas ve muttaki bir kul oluyor. Fudayl bin İyaz'ın bir sözü var. Fudayl bin İyaz, bekar. Bir merkebi var, bir de hizmetçisi var. Diyor ki: "Allah'a itaatimin azaldığını, merkebimin ve hizmetçimin bana olan itaatlerinin azaldığından anlıyorum." İşte böylesi bir hassasiyet... Demek ki, bizim itaatimiz azaldıkça, çoluk çocuğumuzun bize itaati de azalıyor. Hayvanların bile itaati azalıyor , çok mühim bir şey bu, çok çarpıcı bir tespit ve söz. Evet, işte değişim sonucunda bir insan bu türden bir hassasiyete ulaşıyor. Ama her insan bu ince noktayı ne görebilir, ne de hissedebilir.

*Amak-ı Hayal’de, insanı düşünme alanına sevkeden bir yolculuk söz konusu. Orada Aynalı Baba, daha sonra akıl hastanesine yatırılıyor. İşte bundan yola çıkarak düşünmenin vardığı son nokta, sanki delilik gibi. Bu noktadan hareketle düşünmeye bir sınır koyabilir miyiz?*

Evet, mühim bir husus. Bırakın aklınız, zihniniz gidebileceği yere kadar gitsin. Allah’ın varlığı üzerinde düşünmek yasaklanmamış. Ama mahiyeti, zâtı üzerinde düşünmek yasaklanmış. Niye yasaklanıyor? Çünkü akıl, daha ötesine gidemiyor. İsteddiği kadar uğraşsın. Hani, Ziya Paşa’nın meşhur beyti var ya:

*İdrak-i meâli bu küçük akla gerekmez;  
Zira bu terazi, bu kadar sıkleti çekmez.*

diyor. İdrak-i meâli; yani Cenabı Hakk’ın idraki, onu kavramak, bu küçük aklın kârı değil. Zira bu akıl terazisi, bu kadar sıkleti, ağırlığı çekmez. Nitekim âyette “Lâ tûdikühü’l-ebzar” Yani “Basiretler (Akıllar) O’nu kavrayamaz!” buyrulmuştur. En’am 6/ 103. Bu kadar ağırlığı çekemez. Ne olur yani? Aklı oynar. O hususta veya başka hususlarda aklını oynatanlar da var. Onun için, isterse O’nun üzerinde oturup düşünsün. Sonunda, bir yere gidip orada duracaktır. Ama bunun ötesinde her şeyi de düşünmesinde bir sınır yoktur. Zâten Kurân-ı Kerim’de yedi yüz elliden fazla âyet, bizden düşünmemizi istiyor. Yani biliyorsunuz: “Efelâ ta’kılûn, efelâ tetefekkerûn, efelâ tezekkerûn, efelâ tübsırun, efelâ tesmeun” Hep böyle bitiyor âyetler. Bunların hepsi ve daha fazlası tefekkür ve akli iyi kullanmakla ilgilidir.

*Aklını kullanamayanlar, Kur’ân’da nasıl anlatılmış?*

Evet, aklın geçtiği âyetlerin çoğu da, müşriklerin, münkirlerin akıllarını iyi kullanmamalarından dolayı cehenneme gideceğine dairdir. Mesela; Mülk süresinde onların cehenneme gideceklerinden bahsediliyor. “Tekadu temeyyezu mine’l-ğayz, küllemâ ulkiye fihâ fevcun.”, “Kafirler grup grup oraya atılınca,” “Seelehum hazenetüha” “Cehennem bekçileri sorar onlara”, “Elem ye’tiküm nezir”, “Size korkutucu bir peygamber gelmedi mi?”, “Kâlû,” onlar derler ki: “Bela!”, “Evet!”, “Kad cænâ nezirun”, “Evet bize gelmişti”, “Ve kezzabnâ ve kulna mâ nezzelallahu min şey”; “Biz yalanladık”; “Ve Kâlû lev künnâ nesme’u” “Eğer biz işitmiş olsaydık” “Ev na’kılı”; “Akletmiş olsaydık”; “Ma künnâ fi ashâbi’s-saîr”; “Cehennem ashabından olmazdık.” Mülk 67/7-10. İşte bütün mesele bu.. Yani insanı kurtaracak olan akıldır. Bu akıl da, hem ilâhî vahiyle teyit edilmiş olması lazım, ondan nûrlanmış olması lazım, hem de o manevi hayattan, ibadet hayatından destek alması lazım. Mevlânâ da o manada olmak üzere: “Akıl, çamura batmış tahta at!” Tahta at diyor, ama onu terk edin

manasında değil. Çünkü yine diyor ki : “Biz akılla yaşarız, günlük hayatta; Şeriat’ı da akılla buluruz. Akıl olmasa, Şeriat’ın hükmünü de kavrayamayız.” Gazâlî’nin bu konuda bir çok görüşleri var. Mesela: “Akıl, Şeriat binasının temelidir.” diyor. Çünkü o, âkil olana tebliğ ediliyor. Yani o mükellef oluyor. Peki ne zaman âkil oluyor insan? 13-15 yaşlarında bulûğa erdiği zaman, akli eskisine göre daha gelişmiş olarak ortaya çıkıyor. Bir takım şeyleri daha rahat kavramaya başlıyor. Mükellefiyette o zaman başlıyor. Deliye de onun için mükellefiyet yani sorumluluk yok. 14-15 yaşına gelmeyen çocuğa da yine bu yüzden mükellefiyet yok. Bugünkü hukukta da öyle.

*Burada aklın iyiye ve kötüye kullanılması, büyük önem arz ediyor, değil mi?*

Evet, dolayısıyla akıl her şeyin temeli, ama mühim olan onu iyiye kullanabilmek. Mesela, bu soygunları yapanlar veya bu mafya liderleri, onların akli yok mu? Öyle var ki! Hem de nasıl çalışıyor. Ama şeytanca çalışıyor ve kötüye kullanıyorlar. Ondandır da tabii, başlarına bir sürü şeyler geliyor ve bedelini mutlaka bir şekilde ödüyorlar. Peki aklını iyiye kullananların başına gelmiyor mu kötü şeyler? Geliyor, bizim de başımıza bir sürü şeyler geliyor. Tabii bunda hikmetleri var...

*Evet hocam, bunun hikmeti nedir veya ne olabilir sizce?*

Şimdi ben bakıyorum, benim başıma bir şey geliyor, bir kaza geçiriyorum. Meselâ, geçenlerde konuşurken düştüm, belimden bir kemik kırıldı vs. ameliyatlar vs filan neyse. Bunları şahsen ben, ilâhî lûtuflar olarak kabul ediyorum. Belki Cenab-ı Hak, bunlarla bizim bilmediğimiz bir takım günahlarımızı affedecektir, keffarete uğratacaktır. Bu başıma niye geldi, şu bana niye geldi? demiyorum. Bakıyorum, Allah’ın en çok sevdiği kullar olarak, en büyük ezayı, cefayı çekenlerin peygamberler olduğunu görüyorum. İşte peygamberimizin<sup>(6)</sup> senelerce çektiği ezayı ve cefayı biliyorsunuz. Yine Hz. İsa’nın durumunu biliyorsunuz. Hz. Musa’nın çektikleri de malum. Kezâ Hz. İbrahim’in çektiklerini biliyorsunuz. Diğer peygamberler de öyle. Hatta, Hz. Zekeriyya peygamberi kestiler. Diğerlerinin bir çoğunu da öldürdüler. Bu husus Kur’ân’ı Kerim’de bildiriliyor: “Onlar elçilerimizi öldürdüler. Biz de onları helak ettik.” diyor. Mâide 5/ 70. Haksız yere öldürdüler hem de. Peygamberlerden sonra bu tarz imtihanlara tabi tutulan, başlarına çeşitli felaketler gelen kimseler, evliyalar. Allah’ın evliya kulları, en çok imtihana maruz kalıyorlar. En çok sıkıntıya maruz kalanlar, en çok sabredenlerdir. O bakımdan bize düşen, şikâyet etmek yerine, bu tarz şeylerden ibret almak olmalı. Bakınız, size başka ilginç bir şey söyleyeyim. Belki tuhafınıza gider. Ben her bulgur pilavı yediğimde veya pirinç

pilavı yediğimde, yüz kişi şurada otursa bu pirinci, bulguru hiçbir taş kalmayacak şekilde, tek tek ayıklaya, bana yemekte mutlaka bir taş çıkar. Bir kemik parçası çıkar. Bir ceviz kabuğu, bir fındık kabuğu mutlaka beni bulur. Ama her sefer. Evde; “Baba senin hiç şansın yok!” derler. Ben de diyorum ki: “Ben çok şanslıyım. Her defasında çıktığı için.”, “Niye?” diyorlar. “Cenab-ı Hak lisân-ı hal ile bana diyor ki: ‘Aklını başına al, Beni unutma! İstersem muhallebi yerken bile dişini kırarım.’ Onun için, hamdolsun başımıza gelenlere!” diye olaya iyimser bir şekilde bakmaya çalışıyorum. İşte bence bu tutum, insana, ahlâkî hayatının, ibadet hayatının kazandırdığı bakış açısı ve davranışlardır. İnsanın sabrının samimiyetinin teslimiyetindeki ihlasının her fırsatta küçük veya büyük ölçekte denenmesi, test edilmesi, kulun imtihandan imtihana sokulmasıdır. Bunun istisnası yoktur. En büyük, en çok ve en sıkıntılı imtihanlara tabi tutulanlar da peygamberler ve velilerdir. Kur’ân’da peygamberlerin sık sık nasıl denendiklerinden örnekler verilir. Onların yanında bizim musab olduklarımız hiç bir şey değildir.

*Hocam, çok teşekkür ediyoruz. Rabbim sizlere uzun ömür, hizmetinize de bereket versin.*

Ben de teşekkür ederim.